

עדכן אסטרטגי

כתב עת רב-תחומי לביטחון לאומי

פרסום מחקרי מיוחד | פברואר 2023

מניעה אסטרטגית כ"רגל חמישית"
בתפיסת הביטחון הלאומי של מדינת ישראל
מסמך יסוד
אביתר מתניה, מנחם בכרך

כתב העת **עדכן אסטרטגי** – **כתב עת רב-תחומי לביטחון לאומי** שפיט ומוכר על ידי הות"ת למודל התקצוב, מופץ בכל רבעון ומיועד להעשיר ולאתגר את השיח המחקרי והציבורי במנעד הנושאים הקשורים לביטחון לאומי בהקשרו הרחב ביותר. לצד המיקוד בישראל ובמזרח התיכון, נכללים בכתב העת גם מאמרים העוסקים בסוגיות ביטחון לאומי בזירה הבינלאומית. הדגש בכתב העת הוא על מאמרים מחקריים ואקדמיים באופיים, אך לצידם נכללים בכתב העת גם מאמרי מדיניות, סקירות אקדמיות, ביקורת ספרים ובמות שיח בהשתתפות מומחים.

המאמרים המופיעים ב**עדכן** נכתבים על ידי חוקרי המכון ואורחיו, והדעות המובעות בהם הן של המחברים בלבד.

יו"ר המערכת

פרופ' מנואל טרכטנברג

עורך ראשי

פרופ' קובי מיכאל

עורכת

ד"ר גליה לינדנשטראוס

עורכת משנה

ד"ר ג'ודי רוזן

רכז המערכת

ד"ר אורי ורטמן

חברי המערכת

פרופ' דימה אדמסקי

פרופ' אבי בן צבי

פרופ' איתן גלבוש

פרופ' עזר גת

פרופ' תמר הרמן

פרופ' אייל זיסר

פרופ' בני מילר

פרופ' אביתר מתניה

פרופ' אשר ססר

פרופ' איתמר רבינוביץ'

ד"ר יואל גוז'נסקי

ד"ר ענת קורץ

השגריר אפרים הלוי

עריכת לשון: מירה ילין

עיצוב גרפי: מיכל סמוקובץ ויעל ביבר, המשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל אביב

עיצוב לוגו: b-way digital

דפוס: אורניב.ר. בע"מ

המכון למחקרי ביטחון לאומי (חל"צ)

רח' חיים לבנון 40, ת"ד 39950, תל-אביב 6997556

טל': 03-6400400, פקס: 03-7447590, דוא"ל: sa-editors@inss.org.il

עדכן אסטרטגי מתפרסם בעברית ובאנגלית

© כל הזכויות שמורות

ISSN Printed version: 0793-8950

ISSN Online version: 2789-9519

תוכן העניינים

4	תקציר
5	מבוא
7	מניעה אסטרטגית – הגדרה
9	מודל לניתוח קבלת החלטות על מניעה
9	אישויון המניעה
9	ניתוח הפרמטרים במודל – הצד השמאלי של אישויון המניעה
10	ניתוח הפרמטרים במודל – הצד הימני של אישויון המניעה
12	רתיעה ממניעה – תפיסות של רווח והפסד בתנאי איודאות
13	סכמה מתכללת (סכמה 1)
14	ניתוח קבלת ההחלטות על מניעה על פי המודל (סכמה 2) – תרחישי עבר
14	הפצצת הכור בעיראק – 1981: שכנוע סובייקטיבי לגבי ההסתברות הגבוהה להתממשות האיום (קו 1 בסכמה 2)
15	הפצצת הכור בסוריה – 2007: הפחתת המחיר וצמצום שונות ההתפלגות שלו (קו 2 בסכמה 2)
16	מבצע 'מגן צפוני' – השמדת מנהרות חזבאללה חוצות הגבול – 2018–2019: הפחתת המחיר למינימום וצמצום שונות ההתפלגות שלו (קו 3 בסכמה 2)
17	ניתוח קבלת ההחלטות על מניעה על פי המודל (סכמה 2) – תרחישי הווה
17	המב"ם מעל שמי סוריה ולבנון החל מ-2013: אפקט חלקי של רתיעה ממניעה (קו 4 בסכמה 2)?
17	מה יקרה אם המחיר יתחיל להאמיר?
17	תוכנית הגרעין האיראנית – משנות ה-90 ועד היום (קו 5 בסכמה 2)
19	עלייתה של "רגל" המניעה – השינוי באיומים על ישראל ובסביבה האסטרטגית שלה
19	רקע
20	ירידתה של רגל ההכרעה
20	עלייתה של רגל המניעה
21	המניעה כחלק מתפיסת ביטחון שלמה – דיון וניתוח
22	מניעה כעקרון יסוד לצד הכרעה והגנה
22	המניעה כמרחיבת העימות בממד הזמן
23	מניעה והרתעה באמצעות שלילה
23	בין מניעה למכה מקדימה

24	מניעה כאסטרטגיה לצמצום מרוץ חימוש ובניין הכוח העצמי
24	מניעה אסטרטגית ודילמת הביטחון
25	מניעה אסטרטגית כמיטיבה את מצב העולם
26	האם מניעה אסטרטגית מתאימה במיוחד לישראל?

27 **סיכום**

28 **מקורות**

29 **הערות**

דבר העורכים

מאמרם של אביתר מתניה ומנחם בכרך מהווה תרומה חשובה וייחודית לדיון בנושא תפיסת הביטחון הלאומי של מדינת ישראל. המחברים עומדים במאמר על מהותה של המניעה ועל החשיבות בהוספתה כעיקרון חמישי לתפיסת הביטחון הלאומי הקיימת, גם אם היא טרם אומצה על ידי ממשלת ישראל כתפיסת ביטחון רשמית. הדיון בנושא המניעה מקבל משנה תוקף בשל הרלוונטיות הפוחתת של ההכרעה בתצורתה המוכרת – שהיא רגל מרכזית בתפיסת הביטחון הישראלית – בעידן של צמצום איומים מסורתיים ועלייתם של אחרים.

המחברים מזהים את המניעה ככלי חשוב נוסף והכרחי בארגז הכלים של ישראל מול איומים מגוונים, לצד עקרונות ההכרעה וההגנה. הם סבורים כי למענה משולש הכולל התגברות על איומים לפני (מניעה) בעת (הכרעה) ובסמוך (הגנה) להתהוותם יש יתרונות רבים, המאפשרים לישראל לחזק ולשפר את יכולת התגובה המשתנה והמותאמת לאיומים השונים, ובמקביל לצמצם את המקרים שבהם ישראל נדרשת להפעיל עוצמה קשה בתרחישים רבים ומגוונים.

הדיון המעמיק בסוגיית המניעה מול מגוון רחב של איומים חדשים ובהתייחס לעקרונות ההכרעה וההגנה שביסוד תפיסת הביטחון הלאומי חייב הרחבה מעבר להיקף המקובל של מאמר מחקרי בגיליון כתב העת 'עדכן אסטרטגי'. מפאת חשיבותו של הנושא ותרומתו הייחודית של המאמר לנושא הליבה של כתב העת בחרנו לפרסמו במתכונת של פרסום מיוחד. זוהי במת פרסום שנועדה למאמרים מחקריים במהותם, שבהם מוצג נושא בהרחבה ובהעמקה תוך התייחסות מקיפה לספרות המחקרית בתחום, לרבות פיתוח של תשתית תאורטית נוספת על הקיימת.

המאמר הוא מסמך יסוד חשוב הראוי לעיון מעמיק של מקבלי החלטות בישראל, של הדרגים המקצועיים בממסד הביטחוני ובקהילת המחקר העוסקים בנושא הביטחון הלאומי, כמו גם של קהל הקוראים המתעניינים בתחום. להערכתנו יש במאמר כדי להשיא תרומה חשובה לשיח הציבורי בנושא, הן בשל ההעמקה בו והן בשל ההיבטים היישומיים שמציעים הכותבים באמצעות מודל אנליטי חדשני לניתוח תהליכי קבלת החלטות בתרחישי מניעה. המודל מדגיש את המתח בין הרצון למנוע איום מתהווה ואיום עתידי לבין תשלום מחירים כבדים בהווה לשם כך, מתח שמוביל למספר אפקטים הכרוכים בקבלת החלטות בתנאי אי־ודאות ומשפיעים על מקבלי החלטות.

פרופ' קובי מיכאל – עורך ראשי
ד"ר גליה לינדנשטראוס – עורכת

צילום: דוברצה"ל

מניעה אסטרטגית כ"רגל חמישית" בתפיסת הביטחון הלאומי של מדינת ישראל

מסמך יסוד

אביתר מתניה, מנחם בכרך

מסמך זה דן בעקרון המניעה (prevention) ובמקומו בתפיסת הביטחון של ישראל, באמצעות מודל אנליטי לניתוח תהליכי קבלת החלטות בתרחישי מניעה. זהו מסמך יסוד בתחום זה עבור מקבלי החלטות וחוקרים ישראלים.

הוא פותח בסקירת שורשי השימוש של ישראל במניעה כנגד פיתוח וייצור נשק גרעיני באמצעות כור פלוטוגני בעיראק – פעולה שביצעה ישראל באמצעות הפצת הכור אוסיראק בעיראק ב־1981, אשר הפכה ממעשה יחיד לדוקטרינה שלמה המכונה "דוקטרינת בגין" למניעת נשק גרעיני במדינות אויב. בהמשך מוצגת התפתחותו של עקרון המניעה לאורך השנים, הן בממד התאורטי והן במישור המעשי, ובפרט השיח והשימוש בעיקרון זה, שהתפתחו בעשור האחרון.

המסמך מציע מודל חדשני לניתוח תרחישי מניעה, המדגיש את המתח בין הרצון למנוע איום מתהווה עתידי לבין תשלום מחירים כבדים בהווה לשם כך, מתח שמוביל למספר אפקטים הכרוכים בקבלת החלטות בתנאי אי־ודאות ומשפיעים על מקבלי ההחלטות ועל יועציהם. בעזרת המודל מנותחים תרחישי מניעה שונים בעבר ובהווה ונבחנת תקפותו של עקרון המניעה בתחומים שאינם רק מניעת נשק גרעיני אלא גם לגבי מגוון רחב של איומים חדשים, וזאת כתוצאה משינויים טכנולוגיים גלובליים ושינויים אסטרטגיים בזירה האזורית, שהתרחשו במהלך העשור האחרון.

בסיום המסמך מוצג דיון בהיבטים של המניעה והקשרה ליסודות נוספים של תורת הביטחון של ישראל, ובראשם הכרעה והגנה, וכן לנושאים נוספים בתחום הביטחון כמו הרתעה באמצעות שלילה, מכה מקדימה ודילמת הביטחון. לבסוף מוצג ניתוח הייחודיות של המניעה עבור ישראל ומקומה כאחת מ"חמש הרגליים" של תפיסת הביטחון של ישראל.

מילות מפתח: ביטחון לאומי, מניעה, עקרון המניעה, הרתעה באמצעות שלילה, מכה מקדימה, שלוש הרגליים של תפיסת הביטחון של ישראל, דילמת הביטחון.

מבוא

ב־7 ביוני 1981 תקפו מטוסים ישראליים את כור המחקר הגרעיני אוסיראק בעיראק והשמידו אותו כליל. ההפצצה הייתה סיומו של מסע ממושך של יותר מארבע שנים, שכלל פעולות חשאיות על אדמת אירופה ועיראק לסיכול פרויקט הגרעין העיראקי באמצעים דיפלומטיים ופעולות סיכול חשאיות, באופן שעיקב את הפרויקט אך לא הביא להפסקתו. בשל כך קיבלה ההנהגה הישראלית החלטה תקדימית בקנה מידה ישראלי ועולמי על הפעלה גלויה של כוח צבאי כנגד **בניין כוח** צבאי בצד השני, במקרה זה יכולת גרעין צבאית, ולא כפי שהיה עד אותה עת – הפעלת כוח מול **הפעלת כוח** בלבד (שדות, 2013; Lobell, 2020).

גם אם ממבט לאחור בחלוף עשרות שנים נראית אותה החלטה הגיונית וברורה, הרי נכון לזמנה היא הייתה החלטה לא טריוויאלית. עד אותה עת, בתולדות העימותים המודרניים כמעט שלא נעשתה פעולה של מדינה בכוח גלוי לעצירת בניין כוח משמעותי של יריבה שלה, שלא במסגרת מלחמה. אותו כור שישראל השמידה אומנם הופץ קודם לכן על ידי האיראנים בספטמבר 1980, אך הפצצה בלתי מוצלחת זו הייתה חלק מהמהלומות ההדדיות בין האיראנים לבין העיראקים במלחמה הארוכה שניהלו ביניהם משנת 1980 עד 1988. גם אם הפצצה איראנית זו עצרה את הפרויקט לזמן מוגבל עקב עזיבתם של מהנדסים צרפתים, היא לא זעזעה את העולם.

לעומת זאת, פעולה פתאומית כזו של הפצצת כור גרעיני למחקר, שנבנה על ידי מעצמה זרה (צרפת) והיה נתון למעקב בינלאומי של הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית (סבא"א), הייתה מהלך תוקפני בלתי נתפס באותה עת ומנוגדת להסכמות בינלאומיות. יעידו על כך לא רק גינויים בדיעבד של התקיפה אלא גם הדיונים הרבים בממשלת ישראל עד קבלת ההחלטה ושורת המתנגדים הרבים למהלך הכוחני – כמחצית מהשרים בתחילת הדרך ובהם גם בכירים כמו השרים יגאל ידון, שהיה סגן ראש הממשלה ומנהיג מפלגת ד"ש, הגדולה בשותפות הקואליציוניות של הליכוד – מפלגת השלטון, ולשעבר רמטכ"ל צה"ל ודמות ביטחונית בעלת מעמד ציבורי; יוסף בורג, שר הפנים ויו"ר המפד"ל, שותפה מרכזית בקואליציה (נסים, 2003; Lobell, 2020); בכירים בקרב צמרת מערכת הביטחון הישראלית – ראש אגף המודיעין (אמ"ן) האלוף יהושע שגיא; ראש המוסד למודיעין ולתפקידים מיוחדים ('המוסד') האלוף יצחק חופי; ראש הוועדה לאנרגיה אטומית עוזי עילם (עילם, 2009, עמ' 316–324; Lobell, 2020); וגם ראש האופוזיציה באותה עת, שמעון פרס, שאף גרם לדחייתה ממאי ליוני (נקדימון, 2003).

אך ראש הממשלה דאז מנחם בגין היה נחוש. מבחינתו הייתה בכך הגשמה ברורה של האידיאולוגיה שלו, שהתעצבה בייחוד לאחר השואה על בסיס "הציונות הצבאית"¹, אותו שילוב בין דיפלומטיה ומעשה צבאי שלו הטיף ז'בוטינסקי עוד מראשית המאה ה־20. לפי שילוב זה, לפעולות הדיפלומטיות חייב היה להתלוות מאמץ להקמת כוח מגן עברי וכן ביצוע פעולות צבאיות כדי להצליח להגשים את מטרת העל של העם היהודי באותה עת: הקמת מדינה עברית בארץ ישראל (פלג, 2021). בגין המשיך את דרך החשיבה הזו והוסיף לה נדבך מהותי: אל לנו לחכות למצור או למצב אסטרטגי שלא נוכל לעמוד בו ונפסיד גם אם נילחם בכל כוחנו. במקום זאת עלינו לפעול עוד בטרם מתרחשת הטרגדיה. או במילותיו של בגין: "לא וישי, לא מסדה אלא מודיעין" – כשהוא מכוון למרד החשמונאים כדוגמה למהלך אסטרטגי צבאי בעיתוי נכון, לעומת המאבק חסר התכלית של מגיני מצדה, או להבדיל – הכניעה הצרפתית (פלג-עוזיהו, 2016). לדברי אריה נאור, במהלך ישיבת החלטה על הפצצת הכור עוד באוקטובר 1980 התבטא בגין באופן דרמטי: "שעון גדול תלוי מעל ראשנו והוא מתקתק". בכך הוא כיוון לספרו של ק. צטניק 'השעון', וזו הייתה הפעם היחידה שבה ראה באיום על מדינת ישראל איום בסדר גודל שואתי (נאור, 2003).

בגין קיבל החלטה אחת משמעותית זו לגבי מאורע יחיד זה (הפצצת הכור אוסיראק), אך בעצם מבלי שהיה מודע לכך הוא סימן את יצירתו של נדבך אפשרי נוסף בתורת הביטחון של ישראל, גם אם חלפו שנים רבות עד שהוצע ככזה ובאופן צר מאוד, מה שנקרא "דוקטרינת בגין" למניעת יכולת גרעין במדינות אויב (עמידורו, 2020; שי, 2015).

תפיסת הביטחון של ישראל התמקדה במקור באיום של ערביי המקום (טרם הקמת המדינה), ולאחר מכן באיום של צבאות מדינות ערב בלבד. מקורותיה של תפיסה זו נמצאים במאמרו של ז'בוטינסקי מתחילת שנות ה־20 'על קיר הברזל'², ולאחר מכן בתפיסות שגיבש ראש הממשלה הראשון של ישראל דוד בן-גוריון כבר בסמינר שערך בתחילת שנת 1947 (בראל, 2014, עמ' 257–258), ובהמשך בקיץ 1953 (תיבון, 2011). עקרונותיה הם הקמת "קיר ברזל" במובנו הרוחני והפיזי כנגד ערביי המקום ואלה ממדינות ערב, שאינם מעוניינים בקיומה של מדינה יהודית בלב האזור הערבי מוסלמי, ומתוך הבנה עמוקה של ישראל הנמצאת באסימטריה מובנית קשה מול מדינות האזור – באוכלוסייה, בשטח, בעומק אסטרטגי ובמשאבים – אסימטריה המחייבת אותה לגבש תפיסת ביטחון ייחודית על מנת לשרוד באזור העוין.

לאחר שאהוד אולמרט התמנה לראש הממשלה. הוועדה בחנה וניסחה מחדש את תפיסת הביטחון של ישראל, הדגישה את האיומים המשתנים ואת מרכיבי האיכות בתפיסה והוסיפה לה רגל רביעית משמעותית – רגל ההתגוננות – בעיקר מפני האיום הרקטי והטילי על העורף, ההולך ומתעצם (מרידור ואלדד, 2018).

ואולם גם עבודה זו של מרידור לא אימצה את דוקטרינת בגין למרכזה של תורת הביטחון של ישראל, והניסיונות למניעת נשק גרעיני בעיראק, ששיאם בהפעלת כוח צבאי גלוי והפצצת הכור והשמדתו, נשארו במשך שנים רבות כמאורע יחיד ולא כחלק מתורה שלמה עד תחילת ההתמודדות עם איום הגרעין האיראני בראשית שנות ה־90, ולאחר מכן הפצצת הכור הסורי בדיר א־זור (2007). רק אז, עם עלייתו של האיום הגרעיני, החלו להופיע הצעות להפוך את המניעה לעקרון יסוד נוסף בתפיסת הביטחון הלאומי של ישראל בהקשר זה (שי, 2015, 2018).

אך לצד השימוש במניעה במקרים הנדירים של איום גרעיני על ישראל, היא החלה לחלחל בעשור האחרון לספרות המחקרית ולצה"ל כאופציה לשימוש גם במרחבי פעולה נוספים, ובהיקף רחב יותר. שי שבתאי, שדן בשינויים במסגרת תפיסת הביטחון הכוללת של ישראל, הציע להוסיף עוד מספר עקרונות לאלו הקיימים, ביניהם שיבוש (או מניעה), סיכול ונטרול. המניעה או השיבוש – כדי למנוע מהיריב לפתח מערכות שיהוו איום על מדינת ישראל במישור המדיני ובמישור הצבאי כאחד, כמו למשל המאמצים למנוע את מכירת מערכת ההגנה האווירית המתקדמת S-300 מרוסיה לאיראן, או תפיסת אוניות הנשק שיצאו מאיראן לכיוון רצועת עזה. הסיכול – כעיקרון לשלילת יכולות ייחודיות של היריב כדוגמת נשק בלתי קוננוציונלי או טרור (שבתאי, 2010, עמ' 13-14). שמואל אבן גרס שמטרת המניעה היא כפולה – מניעת מלחמה או מניעת יכולות אסטרטגיות במקרה שתפרוץ מלחמה – שתיהן משרתות את תפיסת הביטחון "לפיה ישראל חותרת הן להאריך את מרווחי הזמן בין סבבי העימות הגדולים והן להגיע לכל עימות [...] מעמדת יתרון" (אבן, 2018, עמ' 3). השימוש במניעה באופן שיטתי החל להיתפס כנכון לא רק מול איום קיומי אלא גם מול איומים נוספים, חמורים פחות.

אחד המהלכים המעשיים בהקשר של מניעה שאינה מוכוונת נשק בלתי קוננוציונלי מתרחש זה מספר שנים מאז 2013 ונקרא 'המערכה בין המלחמות' (מב"ם). בעיקרו זהו מהלך מתמיד של ישראל לצמצם ככל האפשר את הגעתו של נשק טילי או רקטי איכותי מדויק מאיראן לידי חזבאללה בלבנון, או יכולת לפתח ולבנות נשק כזה, ומאוחר יותר גם כדי למנוע התבססות איראנית

הבנות אלו הולידו את מה שנקראת תפיסת הביטחון הלאומי של "שלוש הרגליים": בראשה יכולת **הכרעה** של האויב בכל נקודת זמן שהוא תוקף, כך שלא יוכל להמשיך במהלכיו ההתקפיים ויידרש להפסקת אש. הכרעה זו מבוססת על יכולת לגייס את מרבית העם היכול ללחום כדי לצמצם את הפער הכמותי מול מדינות ערב, בהתבסס על מודל גיוס חובה ומילואים היוצר צבא מיליציוני למחצה, על איכות החיילים והמפקדים ועל המוטיבציות שלהם, ומאוחר יותר גם על הטכנולוגיה של כלי המלחמה שלהם. על מנת לגייס בזמן את הכוחות הנדרשים לשם הכרעה כזו נדרשת **התרעה** מודיעינית בזמן. היות שהכרעה אינה יכולה להביא למצב של כניעה מוחלטת של האויב עקב האסימטריה הכמותית החריפה בין ישראל למדינות ערב, היא יכולה להיות הכרעה מקומית בזמן ובמקום בלבד. הכרעות חוזרות ונשנות יובילו ל**הרתעה** מהמשך הניסיונות להשמיד את המדינה – הרתעה (מצטברת) שתושג לאחר מספר סבבים, כאשר יתברר לאויב שאינו יכול לנצח את מדינת ישראל בשדה הקרב (בן־ישראל, 2013, עמ' 27-28, דקל ועינב, 2017, עמידור, 2020).³

על אף הדיון הגובר בעקרון המניעה, לא ניתן לומר שהוא הפך לאבן יסוד בתפיסת הביטחון הישראלית. הוא נעדר מרוב הכתיבה היסודית על תפיסת הביטחון של ישראל, ובמקומות המעטים שבהם הוצע הוא היה אחד מתוך עקרונות רבים שנוספו על אלה הקיימים.

שלוש הרגליים הן עוגן בתפיסה רחבה יותר. במעטפת שלה – דגש על איכות כוללת, אנושית וטכנולוגית, "פרייקט דימונה" ליכולות אסטרטגיות (בן־ישראל, 2013, עמ' 51-58) והישענות על מעצמה (מאז שנות ה־60 – ארצות הברית). בתוכה – משאבים גדולים ביותר לתחום המודיעין על מנת לספק התרעה איכותית בזמן, דגש על חיל אוויר עוצמתי כזרוע אסטרטגית מבוססת טכנולוגיה המאפשרת פעולה מהירה גם ללא התרעה, ולבסוף – דגש על קרב התקפה מהיר בשטח האויב (איזנקוט וסיבוני, 2019, עמידור, 2020, תיבון, 2011). יחידיו היוו עקרונות אלו את תפיסת הביטחון של ישראל, גם אם היא מעולם לא התקבלה כהחלטת ממשלה אלא כתורה הנשענת על כתיב בן גוריון ונאומו,⁴ ומאוחר יותר על מאמרים רבים נוספים.

עבודה חשובה לביסוס תפיסת הביטחון של ישראל בוצעה ב־2006 על ידי ועדה בראשות השר לשעבר דן מרידור, שמונתה על ידי שר הביטחון שאול מופז על דעת ראש הממשלה אריאל שרון, והגישה את המלצותיה

וכדוקטרינה למניעת נשק גרעיני אצל מדינות אויב, והמשך בעשור האחרון בהקשר לדחייה של בניין כוח אסטרטגי כמו במב"ם, או למול קמפיינים מדיניים-ביטחוניים כנגד ישראל, ובמקביל גם בספרות. עם זאת, בדיון עד כה על מניעה, לא כל שכן בשימוש המעשי בה, חסר הקשר אסטרטגי שלם של הגדרות ברורות, מקומה בתפיסת הביטחון הכוללת, ההבדלים בין סוגים שונים של מניעה, הקשר של המניעה והאיזונים שלה עם שאר מרכיבי התפיסה, מרכיבים ומחירים.

לפיכך במסמך זה אנו מבקשים לברר באופן קונספטואלי, שלם וממצה את נושא המניעה האסטרטגית ומקומה בתפיסת הביטחון הלאומי של ישראל, כאשר השאלות העיקריות שעומדות לפנינו הן: מהו בדיוק עקרון המניעה; האם הוא רלוונטי לתחום הצר של מניעת נשק גרעיני בלבד, או שהוא צריך לשמש גם עקרון יסוד בתפיסת הביטחון הכוללת של ישראל לתרחישים נוספים; ומהם ההיבטים השונים שלו והקשרו לעקרונות היסוד האחרים בתפיסת הביטחון.

המשך המסמך בנוי כך: לאחר פתיחה קצרה בהגדרה של מניעה אסטרטגית מוצג מודל אנליטי בסיסי לניתוח קבלת החלטות בדבר תרחישי מניעה, על שלל האפשרויות והמשתנים המרכיבים אותו. המודל הוא הכלי המרכזי לניתוח תרחישי מניעה בעבר ובהווה במטרה לפרוס את מרחב העיסוק במניעה ובהיבטיה השונים, ולאחר מכן הוא משמש לניתוח עלייתה של "רגל" המניעה כעקרון יסוד כללי בתפיסת הביטחון של ישראל, ומתי תהיה נטייה להשתמש בה. לאחר מכן מתמקד המסמך במקומה של המניעה בתאוריות של ביטחון ובתפיסות ביטחון בכלל, ובהקשריה לשאר ה"רגליים" הבסיסיות של תפיסת הביטחון של ישראל בפרט, ומציע את מקומה ביניהן כעקרון יסוד חמישי.

מניעה אסטרטגית – הגדרה

אנו מגדירים מניעה אסטרטגית כפעולה שמטרתה להעלים איום אסטרטגי מסוים לפני התהוותו או במהלכה, כך שלכל דבר ועניין נדרש לבנות מחדש כמעט לחלוטין את היכולת שעומדת ביסוד האיום, ובניית יכולת חדשה כזו, אם תתבצע, תתפרס על פני מספר שנים ניכר, בהתאם לסוג האיום שהועלם ולקבועי הזמן הכרוכים בהקמתו מחדש.

כזו למשל הייתה השמדת הכור העיראקי אוסיראק על ידי ישראל ב-1981. לשם המשך תוכנית הגרעין שלה נדרשה עיראק להקים כור חדש לגמרי בפרק זמן שהוערך בשנים מספר, וזאת מתוך הנחה שיסופק לה בכלל כור חדש, או לחלופין לעבור לתוכנית גרעין מבוססת אורניום מועשר (ולכן ללא צורך בכור), כפי

משמעותית בסוריה. המב"ם לא נולד מלכתחילה כמניעה ברובד האסטרטגי, אך ברבות השנים המעשה והעיקרון לחלו זה לתוך זה והוא הפך לאחת הפעולות העיקריות של צה"ל שנעשות באופן יום-יומי כמעט ונוגעות בעקרון המניעה. המב"ם לחלל גם לתוך אסטרטגיית צה"ל כעיקרון כזה (אסטרטגיית צה"ל, 2018) והפך לתוכנית אסטרטגית סדורה מבוססת היגיון, בעיקר צמצום יכולות ופחות התיימרות למניעה מלאה, אך יותר מאוסף ספורדי בלבד של תקיפות (ברון, 2022, עמ' 176-178; נתניהו, 2022, עמ' 535-536; Lifshitz & Seri-Levy, 2022).

אך חרף זאת ועל אף הדיון הגובר בעקרון המניעה, לא ניתן לומר שהוא הפך לאבן יסוד בתפיסת הביטחון הישראלית. הוא נעדר מרוב הכתיבה היסודית על תפיסת הביטחון של ישראל, ובמקומות המעטים שבהם הוצע הוא היה אחד מתוך עקרונות רבים שנוספו על אלה הקיימים. יעקב עמידרו לרמשל, שהיה היועץ לביטחון לאומי וראש המל"ל וכתב מאמר שלם ומקיף על תפיסת הביטחון הישראלית בעיניו, לא ציין אותו כגורם יסודי אלא בהקשר ל"דוקטרינת בגין" בלבד (עמידרו, 2020). כך כתב גם דוד (צ'ק) פרייליך בספרו המקיף על תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל (פרייליך, 2019, עמ' 272-273). גם הצעה שלמה לתפיסת ביטחון של המכון למחקרי ביטחון לאומי לא הזכירה אותו כגורם משמעותי (דקל ועינב, 2017).

דווקא אסטרטגיית צה"ל, שפורסמה ב-2015 ושוב ב-2018, ביטאה את תחילתו של תהליך ההסתמכות ההולכת וגוברת על מניעה והשפעה, לצד הכרעה: "לרוב צה"ל נוקט בשיטת המניעה וההשפעה, שמטרתה העיקרית לשמר את המצב האסטרטגי הקיים בטווח הזמן הקצר, קרי לסכל את האיומים, להרתיע ולהרחיק את המלחמה" (אסטרטגיית צה"ל, 2018, עמ' 19). התייחסות דומה מופיעה במאמרו של שמואל אבן מאותו זמן (אבן, 2018). בכך צה"ל עצמו, שלאורך שנים דבק במשולש הרתעה-הרתעה-הכרעה, החל להזכיר את רכיב המניעה המשלים להכרעה וקודם לה כדוקטרינה אפשרית בניסיון לשמור על סטטוס קוו לאורך זמן רב ככל האפשר, גם אם המושגים עצמם והתפיסה לא הוגדרו במדויק. גדי איזנקוט, הרמטכ"ל שמאחורי אסטרטגיית צה"ל באותן שנים, המשיך להזכיר את השימוש בעקרון המניעה בשני אופנים במאמר שפרסם כבר לאחר פרישתו: הראשון – כעיקרון מהותי למניעת נשק בלתי קוננוציונלי במדינות אויב; השני – בדומה למופיע בתפיסת צה"ל ובכתביו של אבן – כעיקרון לריווח בזמן בין מלחמות (איזנקוט וסיבובי, 2019, עמ' 25, 39).

אם כך, נושא המניעה עולה יותר ויותר בדיון ובמעשה של תפיסת הביטחון של ישראל, החל מ-1981 במעשה

אסטרטגית בהתאם להגדרתה של מניעה, ובהתאם גם לא נראה בו כישלון של המניעה. לעומת זאת, אם מקבלי ההחלטות החליטו על מניעה אך היא לא השיגה את יעדיה האסטרטגיים (העלמה או צמצום לדרגה שאינה סיכון אסטרטגי), היא תוגדר כמניעה שנכשלה. ההבדל בין שני כיווני ההחלטה הוא בכוונה האסטרטגית: האם הייתה כוונה למנוע, כלומר להעלים את האיום באופן אסטרטגי לכל דבר ועניין, על כל העלויות והמחירים הנובעים מכך? או שמא מלכתחילה, מחוסר יכולת למנוע את האיום האסטרטגי, או להבדיל – מחוסר נכונות לשלם את המחיר הכרוך במניעה, מקבלי ההחלטות בוחרים במודע בעיכוב בלבד או בצמצום, משום שאלו אינם מחייבים אותם לקבל החלטות קשות? מדוע אנו מתעכבים על עצם ההחלטה? משום שמדובר בשתי בחירות אסטרטגיות שונות שמובילות להגדרת משימה שונה, להישג נדרש שונה, להקצאות משאבים שונות ולמחיר שונה (מבחינה מדינית או אופרטיבית). היכולת "לדקור" בדיוק את הכוונה האסטרטגית היא חיונית. בלבול בין הבחירות עלול להוביל למצב שבו אנו עלולים להימצא באשליה כאילו אנו בתהליך מניעה, בעוד שבפועל מתבצע עיכוב בלבד ולא תושג מניעה, בשונה אולי ממה שהתכוונו מקבלי ההחלטות להשיג. ההכרח להחליט על מניעה או להבדיל – לבחור בעיכוב או בצמצום ולא לראות בהם מקשה אחת – דוחק את הדיון האסטרטגי ואת מקבלי ההחלטות למקום הנכון מבחינת ניתוח המחירים וביצוע או אי-ביצוע תהליך המניעה לכל אורך שרשרת קבלת ההחלטות והביצוע.

נדגיש שאין כאן משום הפחתה בחשיבותן של החלטות על דחיית איומים, עיכובם או צמצומם. הפוך הוא. לעיתים דחיית התהוותו של איום מאפשרת לנו להיערך אליו כיאות ולמנוע אותו באמצעות בניין כוח תשתיתי או מדיני מתאים. דוגמה לכך היא ההתמודדות של ישראל עם מנהרות חודרות: למערכת המו"פ הביטחוני של ישראל נדרש פרק זמן לא טריוויאלי של מספר שנים לפיתוח וליישום יכולות טכנולוגיות להתמודדות שלמה ומלאה עם איום המנהרות החודרות לישראל מכיוון עזה ומכיוון לבנון (פרס ביטחון ישראל, 2019). צמצום האיום ודחייתו עד להשלמת המו"פ היו חיוניים ביותר, משום שאפשרו להתמודד עם המנהרות עד להתממשותה של היכולת הטכנולוגית שגדעה את האיום (Dostri, 2019). אך חשוב להבהיר שתהליך צמצום האיום הוגדר כהפחתה ולא כמניעה, וזאת עד להשלמת המו"פ הביטחוני ובניית הקיר בין ישראל לרצועת עזה, שהם אלו שבנו את המניעה. במילים אחרות, באופן כללי לגבי עיכוב או דחייה: עם הזמן יש איומים שפוחתת חשיבותם,

שאכן עשתה במהלך העשור שלאחר הפצצת הכור. גם השמדת הכור הסורי על ידי ישראל ב־2007 ביטלה לחלוטין את תוכנית הגרעין שהתבססה עליו, וכל רצון של סוריה או של נשיאה אסד, אם היה כזה, להמשיך את תוכנית הגרעין שלה – נדרש להתחלה חדשה. עד היום, בחלוף 15 שנים, היא טרם חודשה. לא כך המצב במקרה של תוכנית הגרעין האיראנית עד כה. ההפרעות השונות לתוכנית הגרעין האיראנית, מדיניות או צבאיות למחצה, הצליחו עד כה לעכב ולצמצם אותה, אך לא לעצור אותה לחלוטין.

מניעה אינה בהכרח טוטלית וייתכן שהיא תצליח לצמצם את האיום, אך לא להעלימו לחלוטין. אנו נחשיב אותה כמניעה אסטרטגית שהצליחה בהתאם למידת צמצום האיום: ככל שהמניעה תפחית איום אסטרטגי למדרגה שאינה אסטרטגית היא תיחשב מוצלחת, וככל שהצמצום לא יפחית את עצם האיום מבחינה אסטרטגית – אנו נקבע שהמניעה נכשלה. למשל: אם כשיתרחש עימות עם חזבאללה יהיה לארגון מספר חד־ספרתי או דו־ספרתי נמוך של רקטות מדויקות, איום לא קל אך לא אסטרטגי, אזי ניתן יהיה לומר שהמניעה המתמשכת באמצעים השונים שישראל נקטה מול איום זה היא הצלחה, משום שהיא ביטלה איום אסטרטגי והפחיתה אותו לרמה נמוכה שאינה בגדר סיכון אסטרטגי. אבל אם המניעה רק תגרום לעיכוב של מספר שנים בהצטיידות חזבאללה בנשק מדויק, ואולי אף לצמצום אך לא לשינוי דרמטי של סדרי גודל בכמויות שלו – היא לא תעמוד בתבחין של מניעה אסטרטגית שהצליחה.

כך גם בתחום הטרור. אם לאורך זמן סיכול חוליות טרור והתהוותו מצליח למנוע אסטרטגית את קיומו של טרור המשפיע על המדינה כמו בימי האינתיפאדה השנייה, אזי נראה את סיכול הטרור כמניעה אסטרטגית, משום שהוא מפחית איום שעלול לשנות את החיים בישראל לאיום נסבל. אך אם הסיכול אינו מפחית בסדרי גודל את הטרור כך שלא ישפיע עלינו אסטרטגית, אזי הסיכול הוא בבחינת צמצום ולא מניעה אסטרטגית.

שני המקרים הללו, של מניעת הצטיידות בנשק טילי מדויק וסיכול טרור, מחדדים נקודה חשובה בתהליך קבלת ההחלטות על מניעה. ייתכן שמלכתחילה מקבלי ההחלטות לא קיבלו החלטה על מניעה אסטרטגית, אלא על ניסיון עיכוב או צמצום האיום ככל האפשר. החלטה כזו יכולה להתבצע כאשר יש למשל חשש ממחיר המניעה, או ספקות לגבי אפשרויות ההצלחה של התהליך, או שמקבלי ההחלטות חוששים מהתחייבות למניעה שעלולה להיכשל, או מסיבות מגוונות נוספות. במקרה כזה מלכתחילה התרחיש אינו תרחיש מניעה, ולכן לא נבחן את אי-הצלחתו להעלים איום או לצמצמו

לכאורה כדאי להשתמש במניעה ככל שתוחלת הנזק האפשרי בגין התהוות איום מסוים גבוהה מן התשלום בגין המניעה (עלות ומחיר), מתוך הנחה מובנית שיש אפשרות של ממש למנוע את התהוות האיום.

ניתוח הפרמטרים במודל – הצד השמאלי של אי־שוויון המניעה

הצד השמאלי של אי־שוויון – Payment – הוא התשלום בגין המניעה, המורכב מהעלות (C) ומהמחיר (P), אך יש הבדל עקרוני בין שניהם. עלות המניעה (C), כלומר המשאבים שיש להקדיש לביצועה של המניעה, בדרך כלל ידועה לפחות בסדרי גודל ותלויה בעיקר בגורמים פנים־מדינתיים וכאלו שבשליטה. המחיר (P) לעומת זאת הרבה פחות ודאי. הוא תלוי הרבה יותר מאשר העלות בגורמי חוץ, בסביבה האסטרטגית ובהחלטות הצד השני, והוא בעצם פונקציה הסתברותית. מקבלי ההחלטות רואים לפנייהם מחירים שונים בהסתברויות שונות, שייתכן כי יאלצו לשלם על המניעה (הסתברויות המצטברות ל־1).

כך למשל תגובת הצד השני יכולה לנוע מהתעלמות, דרך גינוי או מאבק דיפלומטי בינלאומי ועד תגובת נגד קשה. גם התגובה של הקהילה הבינלאומית, ידידים ואויבים, ארגונים והתארגנויות, כמו גם האומות המאוחדות, עשויה (עלולה) להשתרע על פני מגוון רחב של מענים אפשריים (התעלמות, גינוי, הקפאת יחסים, עצירת אספקת סיוע, תגובה של מועצת הביטחון של האו"ם). את כל אלו ניתן להעריך מראש אך באופן הסתברותי בלבד, משום שהם תלויים במשרעת רחבה של פרמטרים, בין השאר בסביבה האסטרטגית באותו רגע, כפי שהיא נתפסת על ידי דעת קהל ומנהיגים, בתגובת הצד הנפגע מפעולת המניעה ודרישתו או בקשתו לעזרה או לגינוי, ביחסים אחרים באותה עת ובאינטרסים של מדינות שונות בינן לבין עצמן או כלפי הצד המונע, במנהיגים שונים בעלי תפיסות שונות וכדומה.

מה שנובע מכך שמחיר המניעה (P) הוא פונקציה הסתברותית. מכיוון שיש הסתברויות שונות למחירים שונים מוערכים יש אוסף של תרחישים שבהם המחיר גבוה, ולכן תיתכן בתרחישים אלו חפיפה משמעותית בין הגדלים בשני צידי אי־שוויון, כך שאי־שוויון אינו מתקיים עבורם. לפיכך, אם מקבלי ההחלטות חושבים שיש הסתברות לא זניחה לתרחישים כאלו הם עלולים לא לנקוט תהליך מניעה, גם אם תוחלת התשלום הכולל בגין המניעה (Payment), (הכוללת את המחיר ואת עלות המניעה) קטנה משמעותית מתוחלת ההסתברות לנזק $(p * D)$ ועל פניו מניעה נראית כדאית, כלומר מתקיים

או שאנו לומדים להתמודד איתם או מפתחים בניין כוח שמתמודד איתם, כמו במקרה של איום המנהרות ההתקפיות חוצות הגבול, ואז אסטרטגיית עיכוב, דחייה וצמצום היא משמעותית ביותר, אך זו אינה מניעה. לבסוף, יש לשים לב שהגדרתו של איום כאסטרטגי משתנה לאורך זמן בהתאם לנסיבות, והיא נתונה בידי דרגי קבלת ההחלטות של המדינה. כך למשל, כפי שנתפס היום ומוגדר על ידי הרמה האסטרטגית של המדינה, יש מגוון איומים שנתפסים כאסטרטגיים מכיוונים שונים ומסיבות שונות: נשק גרעיני בידי מדינת אויב, איום הנשק המדויק שבידי חזבאללה, או להבדיל – הצלחת בית הדין הבינלאומי בהאג, ככל שתהיה כזו, לתבוע מקבלי החלטות וקצינים בישראל ולדרוש את הסגרתם.

מודל לניתוח קבלת החלטות על מניעה אי־שוויון המניעה

כל קבלת החלטות על מניעה אסטרטגית כרוכה בשקלול הרווח הצפוי כתוצאה ממניעת האיום והתממשותו לעומת המחיר או התשלום בגין ביצוע מניעה כזו. המודל הבא מסביר זאת היטב. ראשית נגדיר את **עלות המניעה** כסך כל המשאבים הנדרשים לשם מניעת התהוות האיום, כמו עבודת מודיעין, מאמצים דיפלומטיים, תקיפה אווירית וכדומה, ונסמנה ב־C (Cost). את **המחיר** של פעולת המניעה נגדיר כגודל הנזק שאנו עלולים לספוג עקב פעולת המניעה, כמו משמעותיות של תגובה בינלאומית, תגובה של הצד השני כמו תקיפה או מלחמה, ונסמנו ב־P (Price). **עלות המניעה (C) והמחיר** שאנו עלולים לשלם בגינה (P) מהווים יחד את **התשלום** הכולל בגין ביצוע המניעה, ונסמן אותו כ־Payment, כך ש: $Payment = C(Cost) + P(Price)$.

בצד השני של אי־שוויון נמצא את **הנזק הצפוי** אם האיום יתממש ונסמנו ב־D (Damage), ולשם הפשטות נכלול בו הן את הנזק האפשרי מן האיום מכל סוג (פיזי, תודעתי) ובכל תרחיש אפשרי והן את עלות ההתמודדות עם האיום, אם ולאחר שיתממש (מלחמה למשל). אך היות שברור כי לא כל איום הנמצא בתהליכי התממשות אכן מתממש לבסוף, נסמן את **ההסתברות** שאכן יקרה בטווח זמן של מספר שנים ב־p (Probability)⁵. כמה שנים? לצורך המודל נניח שנתייחס רק לאיומים שטווח הזמן להתממשותם הוא מסדר גודל של עד חמש או עד עשר שנים, שהן צפי סביר לקבלת החלטות אסטרטגיות מחד גיסא, אך לא רחוק באופן מוגזם ובלתי ריאלי לקבלת החלטות מדיניות־ביטחוניות מסוג זה, מאידך גיסא. באופן עקרוני החלטה על מניעה היא כדאית אם $Payment (=C+P) < p * D$. זהו אי־שוויון המניעה:

שלמקבלי ההחלטות יש שליטה מועטה על הנזק האפשרי (D), או שהם כבר הכניסו לחישוב אמצעי הגנה אפשריים מפני האיום אך הנזק האפשרי (D) עודנו גבוה מאוד, הם יכולים להמתין עד שיוכלו לקבוע בוודאות גבוהה יותר שאכן האיום המתמש הוא מסוכן כפי שהעריכו, ועלול להיות מופנה נגדם באופן שהעריכו. פירוש הדבר שהם יכולים להמתין עד שהסתברות למימוש האיום (p) תעלה כך שתוחלת הנזק תעלה במידה ניכרת על עלות המניעה, ואז נכון יהיה לבחור באסטרטגיית מניעה. היתרון של המתנה כזו הוא ברור, שכן ככל שתוחלת הנזק גבוהה יותר, ובהנחה שהתשלום על המניעה אינו עולה גם הוא עם הזמן באותו קצב, הרי כדאיות המניעה עולה עם הזמן, ולכן ההמתנה מקילה על ההחלטה לבחור במניעה. לא רק זאת, המתנה גם מגבירה את הלגיטימיות של ההחלטה הן כלפי פנים והן כלפי חוץ, משום שככל שהאיום הופך לממשי וקרוב, כך הלגיטימיות לפעול נגדו גוברת.

אך מצד שני, ההנחה שהתשלום בגין המניעה נשאר קבוע ואינו עולה עם הזמן היא לא טריוויאלית. בהחלט ייתכן שתהליך המתנה עלול לגרום עלייה בתשלום על המניעה, בין שזו עלייה בעלותה (C) או עלייה במחיר שלה (P). הווה אומר: בהמתנה יש גם סיכון ממשי לאובדן יכולת המניעה משום שאם ההמתנה ארוכה מדי היא עלולה לעבור את "נקודת האל-חזור" שלה, כלומר להגיע לרגע שבו כבר לא ניתן יהיה למנוע את התממשות האיום. במקרה כזה יצא שכרם של מקבלי ההחלטות בהפסדם: אם בתחילתה של ההמתנה המשוואה נטתה יותר ויותר לאי־שוויון ברור לטובת כדאיות מניעה, עקב עלייה בהסתברות להתממשות האיום (p), הרי בשלב מסוים, בנקודה שקשה לעיתים לנבא או להצביע עליה, C או P גדלים באופן חד כך שאי־שוויון מתהפך ויכולת המניעה אובדת לחלוטין.

אובדן זה יכול כאמור, לפי המודל, לנבוע מאחד משני מצבים: הראשון – הנחת היסוד שניתן למנוע את האיום בעלות סופית לא תתקיים יותר, כלומר עלותה של המניעה (C) נעשית כה גבוהה או ממש "אין־סופית" מבחינה מעשית, כך שהמניעה אינה ניתנת לביצוע. בדרך כלל קשה להצביע באופן מעשי על דוגמאות כאלו של תרחישי מניעה שלא התבצעו, משום שבאופן טבעי רובם אינם מגיעים כלל לידיעת הציבור ולאנשים שמעבר לפורומי ההתייעצויות.

אך דוגמה אחת שהגיעה לתקשורת בזמן אמיתי, ולאחר מכן גם מצאה דרכה לתקשורת לאורך עשור באופן חסר תקדים למדי בפוליטיקה הישראלית, היא ההחלטה ההיפותטית של ישראל לגבי תקיפת מניעה "קשה" של תוכנית הגרעין האיראנית בשנים 2010-2012

אי־שוויון בהסתכלות על תוחלות! זאת משום שמקבלי ההחלטות שוקלים את צעדיהם לא רק לפי **תוחלת התשלום** בגין המניעה אלא גם לפי **אותם תרחישים מסוימים (גם אם הם מעטים) שבהם המחיר P עלול בהסתברות מסוימת להיות גבוה ביותר**.

דוגמה אפשרית לכך המנותחת בהמשך היא ההבדל בין הפעילות הישראלית למניעת התחממות חזבאללה בנשק מדויק (המערכה בין המלחמות – המב"ם), המתבצעת בשמי לבנון, לבין זו המתבצעת בשמי סוריה, משום שפעילות המניעה האפשרית בלבנון נתפסת כך שבהסתברויות לא זניחות ישראל עלולה לשלם בגינה מחיר גבוה מאוד יחסית לפעילות בשמי סוריה. מחיר כזה מבטל את כדאיות המניעה יחסית להתמודדות עם האיום עצמו בעתיד (ברון, 2022, עמ' 176-178).

מכאן, על מנת שמקבלי ההחלטות יבחרו בתהליך מניעה גם במקרה שתוחלת התשלום בגין מניעה קטנה מתוחלת הנזק, אך יש במקרה זה אפשרות לסיטואציות שבהן ההסתברות למחירים גבוהים אינה זניחה ומשתווה לתוחלת הנזק האפשרי מן האיום, עליהם לעשות אחד מהשניים: (1) **להקטין את תוחלת המחיר** האפשרי P כך שגם הקצה העליון של המחיר באותן סיטואציות בעייתיות יהיה נמוך יותר; (2) **לצמצם את השונות** האפשרית של המחיר, כלומר את ההסתברות שיהיה שונה מאוד מהתוחלת שלו, ובכך לגדר את המחיר. זאת למשל על ידי ביצוע הפעולה באופן כזה שבהסתברות גבוהה מאוד היא לא תגרור את הצד השני להסלמה; או על ידי פעולה לגיטימית שנתפסת כהגנתית; או פעולה שמאפשרת לצד השני מרחב הכחשה, אם הוא מעוניין בו; או להבדיל – באמצעות בניית קואליציה בינלאומית למניעה; או צמצום אפשרויות התגובה של השחקנים האחרים.

בכל המקרים הללו מקבלי ההחלטות בונים תהליך כזה המפחית ומגדר את המחיר (P), כך שבתוספת העלות (C) התשלום הכולל (Payment) יהיה נמוך משמעותית מתוחלת הנזק, ועם שונות מצומצמת ככל האפשר.

ניתוח הפרמטרים במודל – הצד הימני של אי־שוויון המניעה

במקביל לאפשרויות של מקבלי ההחלטות להקטין את צידו השמאלי של אי־שוויון המניעה על מנת לקבל אי־שוויון ברור מול הצד השני, כלומר שצד שמאל קטן מצד ימין ולכן תהליך מניעה הוא כדאי, יש למקבלי ההחלטות אפשרות להתמודד עם מקרים אלו של הסתברויות גבוהות למחיר (P) הגורמות לכך שאי־שוויון מתאזן לשוויון גם מצידה השני של המשוואה, צידה הימני. היות

הסכנה של רדיואקטיביות קטלנית על כל בגדד, הרמטכ"ל אומר זאת. הוא איש, מפקד צבא, לא היה מסכים לפעולה כזאת, וזה עלול היה לקרות בעוד כמה שבועות (ועדת החוץ והבטחון, 1981, עמ' 22).

במילים אחרות: המחיר (P) שישראל עלולה הייתה לשלם במקרה של הפצצת כור "חם" הוא כה גבוה (הרג נרחב שיש לו משמעות אנושית שאינה נסבלת מבחינת מקבלי ההחלטות בישראל), שהיא לא יכלה לקבל זאת על עצמה.

דוגמאות נוספות ניתן להביא דווקא ממניעה של איום מדיני. לעיתים מניעתו בשלבים מוקדמים על ידי תשלום לא גבוה בוותורים או פשרות או בהסכמות שבשתיקה אולי נראית יקרה מדי באותו שלב, אך לעיתים אם לא בוצעה היא אינה אפשרית מאוחר יותר, עקב פומביות של נושא שלא ניתן לסגת ממנה או אינרציה מדינית שלא ניתן לעוצרה.

סובייקטיביות יכולה להטות את כדאיות המניעה לכל אחד מהצדדים. ייתכן שהאיום הנתפס גדול מדי, ובמקרה כזה המניעה עשויה להיראות כדאית יותר ממה שהיא באמת. אך ייתכן גם המצב ההפוך – שבו האיום נראה כניתן להכלה ומקבלי ההחלטות יימנעו מתהליך מניעה.

לבסוף, חשוב לשים לב שהן בהערכת הנזק (D) והן בהערכת ההסתברות להתממשות האיום (p) יש מידה רבה של סובייקטיביות, משום שלא בהכרח כוונת הצד הבונה את האיום היא להשתמש בו כפי שהצד המאיים צופה, באופן שבו הוא צופה או בלוחות הזמנים כפי שהצד המתגונן מעריך. סובייקטיביות זו יכולה להטות את כדאיות המניעה לכל אחד מהצדדים. ייתכן שהאיום הנתפס גדול מדי, ובמקרה כזה המניעה עשויה להיראות כדאית יותר ממה שהיא באמת. אך ייתכן גם המצב ההפוך – שבו האיום נראה כניתן להכלה ומקבלי ההחלטות יימנעו מתהליך מניעה. במקרה כזה ייתכן שכאשר יגיע הזמן שבו האיום ייתפס כחמור וממשי נגיע לאותה נקודה שבה המניעה כבר אינה כדאית, עקב ההמתנה עד אז. רוברט ג'רוויס, למשל, טען שאחד המכשולים הגדולים למלחמת מניעה הוא הקושי להשיג את המידע הרלוונטי להחלטה, משום שהדבר קשור בתחזיות על איומים שיתממשו אולי בעתיד, והוא השתמש בדוגמה של היטלר וגרמניה הנאצית וטען שבעלות הברית היו רחוקות מאוד מההבנה שהיטלר יהפוך למטרד עולמי בסדר הגודל שהוא אכן נהיה (Jervis, 2003).

באמצעות הפצצת מתקני הגרעין האיראניים. החלטה זו עמדה על הפרק אך לא התקבלה לבסוף על ידי ממשלת ישראל באותה עת, בעיקר עקב התנגדות חוצת מערכות בממסד הביטחוני (הראל, 2022), וזאת חרף אחד מהנימוקים של ראש הממשלה נתניהו לבצעה אז, שכיוון בדיוק לעלות המניעה C אשר עלולה להיות גבוהה מאוד עד כמעט בלתי אפשרית בשלב מאוחר יותר (נתניהו, 2022, עמ' 429, 431). מבלי להיכנס כאן לדיון אם אי-ההחלטה לתקוף באותה עת הייתה נכונה או לא, זוהי דוגמה המעלה את נושא המשאבים לביצוע המניעה, הגדלים במשך זמן. אין ספק שעשור לאחר אותה אי-החלטה על תקיפה, עלותה של תקיפה כזו (C), אם היא בכלל אפשרית, היא בסדרי גודל אחרים מבחינת המשאבים הנדרשים. ייתכן בהחלט כי מה שניתן היה אולי למניעה בשלב כלשהו באמצעים צבאיים "קשים" כבר בלתי אפשרי בשלב מאוחר יותר, לאו דווקא משום שהמחיר עלה אלא משום שאין אפשרות ריאלית לבצע אותה.

המצב השני שהמתנה ארוכה מדי עלולה לגרום הוא עלייה ממשית במחיר (P) לכזה שהופך את המניעה, שהייתה אולי כדאית או על סף כדאיות קודם לכן, לכזו שמקבלי ההחלטות אינם מוכנים לשלם את מחירה. דוגמה לכך היא האזהרה של גורמי המקצוע למנחם בגין בשנת 1981, שאם ממשלת ישראל מעוניינת במניעת התפתחותה של תוכנית הגרעין העיראקית ומחליטה לשם כך להפציץ ולהשמיד את הכור ליד בגדאד, הרי יש לעשות זאת לפני שהיפוך ל"חם", כלומר לפני שהיו בו חומרים גרעיניים שדליפתם לסביבה במקרה של הפצצה עלולה לסכן חיים ולזהם אזורים בקנה מידה רחב ביותר. ישראל כמובן לא הייתה מוכנה לעשות זאת בשום אופן, כפי שהבהיר בגין באופן שאינו משתמע לשתי פנים בדיון מיוחד של ועדת חוץ וביטחון בלשכת ראש הממשלה, יומיים לאחר תקיפת הכור:

העניין הוא של כור חם שלא נוכל לפוצץ אותו, כי אם נעשה זאת, אז הרדיואקטיביות תכסה את כל אזור בגדד ותפגע במאות אלפי אנשים, נשים וטף. מי היה מקבל דבר כזה על עצמו? אני לא. אף אחד, שום ממשלה, גם לא ממשלה בראשותו של שמעון פרס, לא הייתה יכולה להחליט להפציץ את הכור כאשר הוא חם (אראל, 2022; ועדת החוץ והבטחון, 1981, עמ' 12)

יש הסכמה בינינו שאי אפשר היה לפתוח שם בהפצצות גדולות אם הכור היה חם, בגלל

רתיעה ממניעה – תפיסות של רווח והפסד בתנאי אי־ודאות

מחקרים מוכוונים בפסיכולוגיה בתחום קבלת החלטות במצב של אי־ודאות הראו שהחלטות הסתברותיות של מקבלי החלטות מוסברות בצורה טובה למדי כאשר הנשאים של התועלת (carriers of utility), שמיוחסים ליעילות או לטיב של מצב מסוים, אינם ערכים אבסולוטיים לגבי טיב המצב אלא השוני של מצב זה מנקודת ייחוס, מצב יסוד מסוים שבו נמצאים באותו רגע מקבלי החלטות. כלומר המצבים השונים אינם נבחנים בצורה אבסולוטית זה ביחס לזה אלא לפי השינוי הטובה או לרעה מאותה נקודת ייחוס ספציפית. כתוצאה מכך מקבלי החלטות תופסים את מה שיקבלו או את מה שהם יכולים להשיג – יחסית למצב הקיים (נקודת הייחוס) – כרווח אפשרי, ואת מה שהם נותנים או שהם צריכים לוותר עליו בהתאם למצב הקיים (נקודת הייחוס) – כהפסד (Kaneman & Tversky, 1979).

נוסף על כך הראו המחקרים כי מה שנתפס כהפסדים צפויים "זוהר" (במובן של זורח, מגיח ובולט, במקור באנגלית בספרות הרלוונטית looms) יותר ממה שנתפס כרווחים אפשריים מקבילים, מה שנקרא תופעת "שנאת ההפסד" (Loss Aversion). תופעה זו מובילה למספר אפקטים, שניים שרלוונטיים לנושא שלנו הם: (1) הנטייה לסטטוס קוו, כלומר העדפת הקיים על פני שינוי במקרים רבים, משום ששינוי כרוך בדרך כלל הן בהפסדים והן ברווחים, וההפסדים הכרוכים בתהליך "זוהרים" הרבה יותר מהרווחים בגינו; (2) כאשר נאלצים לבחור במעבר לאחד משני מצבים, הנטייה תהיה לבחור את זה שההפסד בו יחסית לנקודת המוצא הוא קטן יותר גם אם הרווח בו קטן בהרבה, משום שלאנשים יש רגישות רבה יותר לציר שבו הם מפסידים (Kahneman & Knetsch, 1991). ניסויים רבים הראו תופעה זו בהקשרים רבים, ביניהם גם בתחום של מדיניות (Moshinsky & Bar-Hillel, 2010).

לאפקטים חשובים אלו בתחום פסיכולוגיית קבלת החלטות יש השלכות חשובות בהקשר של קבלת החלטות על מניעה: מקבלי החלטות לא ישפטו את המצבים האפשריים באופן אבסולוטי זה לעומת זה, אלא לפי נקודת ההחלטה שבה הם נמצאים. לכן מנקודת הייחוס שלהם התשלום ($\text{Payment} = C + P$) ייתפס כהפסד, בעוד מניעת הנזק (D) תיתפס כרווח אפשרי. היות שההפסד "זוהר" יותר מן הרווח האפשרי, נהיה עדים לתופעה מוגברת של אי־החלטה על מניעה והיצמדות למצב הקיים, או בלשון המחקר – העדפת הסטטוס קוו. התופעה שנצפה היא שיש אזור שלם שבחישוב "קר" של יתרונות וחסרונות, מחירים ותועלות של כל מצב,

ייתכן שאי־שוויון המניעה היה מתקיים בו אילו נבחנו האפשרויות השונות באופן אובייקטיבי זו למול זו. אך עקב כך שקבלת ההחלטה על מעבר למצב של מניעה נעשית מתוך מצב אסטרטגי נתון מסוים, נקודת ייחוס מסוימת, כלומר אותו מצב התחלתי מסוים שבו מקבלי החלטות נמצאים בבואם לקבל את ההחלטה, אזי תפיסת התועלת או טיב המצבים היא לפי מצב נתון זה, וכתוצאה מכך מקבלי החלטות מאמינים כי אי־השוויון שלפיו הם אמורים להחליט על מניעה אינו מתקיים.

אנו נקרא לפער תפיסתי זה "רתיעה ממניעה", שהוא כאמור אפקט המגדיל את אזור ההחלטה על אי־מניעה מעבר למה שניתוח אבסולוטי של מצבים היה מוביל אליו, גם לתוך האזור שבו נכון היה לבחור במניעה לולא התקיים אפקט זה, ומקבלי החלטות היו פועלים לפי ניתוח מצבים בלבד. זהו אפקט הנובע מתפיסת התשלום כהפסד ומתפיסת מניעת הנזק כרווח. רתיעה זו ממניעה, הנובעת מרתיעה מהפסד, היא תופעה אוניברסלית שכמובן שונה מאדם לאדם וממנהיג למנהיג בעוצמתה, אך קיימת כמעט תמיד.

נדגיש: לעיתים ייתכן שמקבלי החלטות מודעים לכך שנכון להחליט על מניעה, אך הם נרתעים מההחלטה ומודים בכך, ולעיתים מקבלי החלטות משוכנעים שהם נמצאים באזור שבו לא נכון לקבל החלטה על מניעה, כלומר שאי־השוויון הנדרש למניעה אינו מתקיים. אך המחקר מראה שגם במקרה זה, ואף שכמובן ייתכן לעיתים שהמצב הוא אכן כזה שכדאיות המניעה מוטלת בספק, הרי פעמים רבות ייתכן שלולא נמצאו מקבלי החלטות בנקודת ייחוס מסוימת ולולא תפסו את ההפסדים שעליהם לעמוד בהם עבור מניעת הנזק העתידי הצפוי כגדולים ממה שהם באמת – הם היו מחליטים על מניעה.

בשונה מהנטייה הקלאסית לסטטוס קוו במקרים רבים, המצב בתחום קבלת החלטות על מניעה אפילו קשה יותר עקב שתי תופעות. הראשונה – אופיים המעומעם של הנזק הצפוי (D) וההסתברות שיתממש (p). הרווח האפשרי (D) הוא ספקולטיבי ביותר, ייתכן שכלל לא יחול, בעוד שההפסד (C+P) הוא מיידי, כאן ועכשיו, בכל מקרה שבו נבחרה מניעה. ההפסד הבטוח במקרה של בחירה כזו מול הרווח שכלל לא ברור כי הוא קיים (שהרי יש הסתברות (p) בלבד שאכן יתממש) מגביר עוד יותר את הרתיעה ממניעה.

התופעה השנייה המיוחדת לקבלת החלטות על מניעה היא שלעיתים רק מעצם החשש ממחיר המניעה P עולה גם חלופה נוספת, והיא מניעה "רכה". זוהי אפשרות חלופית למניעה, שמצד אחד מספקת למקבלי החלטות תקווה והרגשה של עשייה, אך מצד שני מחירה

מוחשי, לצד זאת שהמצב הקיים הולך ונתפס כלא טוב, הגישה לקבלת ההחלטות משתנה. בלשון תורת קבלת ההחלטות יש מעבר עקרוני משאלת המעבר ממצב קיים לחלופת המניעה ה"קשה", כלומר משאלת רווח והפסד מנקודת ייחוס של המצב הנוכחי לשאלת החלטה על חלופת המניעה המועדפת, כלומר הבחירה נעשית "אובייקטיבית" יותר – בחירה בין שתי חלופות ולא היצמדות למצב הקיים אך המשופר.

סכמה מתכללת (סכמה 1)

הסכמה המצורפת (סכמה 1) מציגה את הדברים באופן סכמתי. הנכונות לתשלום Payment כלשהו למניעת איום מסוים תלויה במכפלה של סיכויי ההתממשות של האיום בנזק האפשרי ($p \cdot D$). הקו בזווית 45 מעלות משמאל למטה לכיוון ימין למעלה מסמן את המקום שבו מתקיים שוויון בין שני צידי המשוואה, ונקרא לו קו המניעה. עקרונית מתחתיו (ימין ולמטה) התשלום (Payment) נמוך מתוחלת הנזק בגין האיום ($p \cdot D$) ומתקיים אי-שוויון המניעה, ולכן נכון לבחור במניעה. מעליו (שמאל ולמעלה) אי-השוויון הפוך ולא נכון לבחור במניעה. הקו אינו מתחיל בראשית הצירים משום שבכל תהליך מניעה יש עלות מושקעת (Cost), המסומנת בקו מאוזן מקווקו. בהתאם, לא קיימים באמת תרחישים מתחת לקו מקווקו זה.

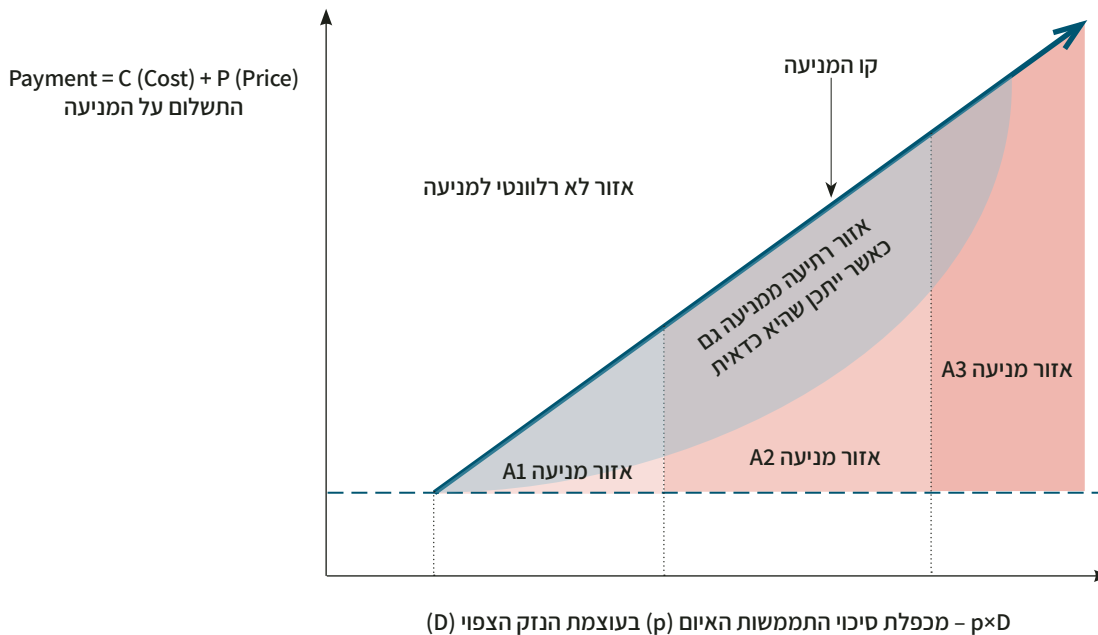
האזור הצמוד לקו המניעה שנמצא מתחתיו וחוסם בקו אקספוננציאלי הוא האזור שבו מתקיימת תופעת הרתיעה ממניעה. ניתן לראות שככל שאנו זזים ימינה, היות שתוחלת הנזק האפשרי מהאיום גדלה, כך האזור מצטמצם ומתקרב חזרה לקו המניעה, משום שהוודאות בהתרחשות הרווח העתידי ועוצמתו גוברת, ואפקט הרתיעה ממניעה מתעמעם.

הקווים המקווקווים האנכיים מחלקים את האזור העקרוני לבחירה במניעה לשלושה חלקים. האזור הראשון (A1) הוא האזור השמאלי ביותר בצורת משולש, זה שמשמאל לקו המקווקו השמאלי, ותחום מלמטה בקו העלות הקבועה שיש לכל תהליך מניעה (הקו המקווקו), ומלמעלה ומצד שמאל בקו המניעה האלכסוני. אזור זה אינו מעניין במיוחד, משום שרובו נמצא עמוק בתחום הרתיעה ממניעה, וחלקו הקטן בלבד למטה הוא אזור שעל פניו ניתן באופן תאורטי לשקול תהליך מניעה. אך היות שבכל האזור הזה על כל חלקיו תוחלת הנזק של האיום מלכתחילה אינה גבוהה, לא ברור כלל ועיקר שהאיום הוא אסטרטגי ושנכון להקדיש לו תהליך מניעה, שהוא עצמו רב משאבים, הסתברותי בהצלחתו ובמחיר שעלולים לשלם בגינו, כלומר אינו ממוסגר היטב מבחינת סיכון ותוצאות.

נמוך. כזו למשל הייתה האפשרות להמשיך במאמצים דיפלומטיים בנוגע לכור העיראקי מול הצרפתים, כפי שהתבטא ראש האופוזיציה דאז שמעון פרס לאחר פעולת המניעה של הפצצת הכור אוסיראק. באותה ישיבת ועדת חוץ וביטחון מיוחדת ב-9 ביוני 1981, יומיים לאחר התקיפה, הוא אמר: "מדוע לא עכשיו? לדעתי אפשר היה וצריך לגייס את מיטראן לנושא זה [...] היה צריך להפגש עם מיטראן. לי היו שתי שיחות מאד יסודיות אתו בעניין הגרעיני והוא אמר לי שהוא התחייב שיעשה הכל כדי לעקר את הצד הצבאי" (ועדת החוץ והביטחון, 1981, עמ' 20). פרס הסכים לחלוטין שיש למנוע מעיראק הגעה לגרעין צבאי, אך חשב שיש דרך אחרת למניעה וניסה לשווא לשכנע בה את בגין עוד לפני התקיפה בעיראק, שהוא האמין כי היא הרת אסון. במונחים של המודל פרס חשב שאי-שוויון המניעה אינו מתקיים. בדיעבד כנראה היה באזור של רתיעה ממניעה, משום שהמחירים היו נמוכים ממה שחשב שיהיו.⁶

המקרה הכללי הוא שלעיתים קרובות גם אלו הנרתעים ממניעה מצביעים על חלופה אפשרית שתניב אולי את התוצאה המקווה (הרווח), אך במחיר נמוך במידה משמעותית (הפסד), ולכן היא אטרקטיבית ביותר למקבלי ההחלטות, כפי שמראים המחקרים שצוינו לעיל. במקרה שבו מקבלי ההחלטות אינם יכולים להישאר במצב הקיים עקב אמונה שמצב זה אינו מספק, או שבשל לחצים כאלו ואחרים לעשייה לנוכח האיום הם נרתעים מפעולת מניעה במחיר כבד, יעדיפו מקבלי ההחלטות לבחור את זו שההפסד בה הוא קטן, ובפרט אם הם מאמינים שיתכן כי הרווח האפשרי בה גדול, או שעדיין יש להם זמן לקבל החלטה על מניעה "קשה" יותר. בכך רתיעה פסיכולוגית זו ממניעה מתקשרת היטב למה שדנו בו בסעיף הקודם לגבי המתנה. היא גורמת למקבלי החלטות וליועציהם לנסות להמתין עד ל"התבהרות התמונה", ובינתיים לתת אפשרות ל"מיצוי ניסיונות אחרים". מדובר בהמתנה שבמהלכה ההסתברות (p) להתממשותו של האיום תעלה, ולכן הרווח האפשרי במקרה של מניעה ייראה קרוב וברור יותר. ככל שהוא ברור ומוחשי יותר כך בחינתו למול ההפסד מתחילה להיות שקולה יותר. זאת ועוד, הזמן שעבר מאפשר גם לבחון עד כמה פעולות מניעה אחרות "רכות" יותר, שהמחיר בגינן היה נמוך יותר, אכן אפקטיביות. ככל שהן אינן מספקות יותר כך אין למקבלי החלטות חלופה נוחה יותר לבחור, ולכן גובר הסיכוי שיבחרו במניעה, ככל שהיא עדיין אפשרית, מה גם שהם מרגישים כי מיצו חלופות אחרות.

במילים אחרות, אנו טוענים שיתכן כי כאשר הסיכוי להתממשות הנזק הולך וגובר והרווח נעשה

סכמה 1: סכמה מתכללת של עיקרי המודל לניתוח תרחישי מניעה

ניתוח קבלת ההחלטות על מניעה על פי המודל (סכמה 2) – תרחישי עבר הפצצת הכור בעיראק – 1981: שכנוע סובייקטיבי לגבי ההסתברות הגבוהה להתממשות האיום (קו 1 בסכמה 2)

הדיונים האינטנסיביים לגבי הפצצת הכור אוסיראק היו קונטרוברסליים. חשיבותה של עצירת תוכנית הגרעין העיראקית הייתה ברורה לכל מקבלי ההחלטות, שעוד מימי הממשלה שקדמה לה פעלו בדרכים דיפלומטיות ואחרות לעצירתה, אך ללא הועיל. המערכת הביטחונית כולה התכווננה לפעולה קשה, בוטה, של הפצצה מהאוויר של הכור והשמדתו לפני התקנת מוטות הדלק הגרעיני בתוכו (הפיכתו ל"חם"), הפצצה שתוציא אותו לחלוטין מאפשרות פעולה ותחסל את תוכנית הגרעין העיראקית לשנים קדימה, עקב התלות שלה בהפקת פלוטוניום מהכור לייצור נשק גרעיני.

עם זאת, בשונה מהמאמצים הדיפלומטיים והחשאיים עד אותו זמן, שלא גבו מחיר (P) משמעותי מישראל אלא בעיקר עלות (C), היה ברור לכולם כי המחיר שעלולה ישראל לשלם בגין פעולה כזו – שהייתה לחלוטין מחוץ לטווח פעולות מלחמתיות סבירות וללא תקדים במערכת הבינלאומית, פעולה קשה כנגד כור לגיטימי בפיקוח ובהקמה של מעצמה אירופית וללא התגרות של עיראק בישראל, שכלל לא היה ברור בתפיסה הבינלאומית אם יהפוך לבסיס לתוכנית לנשק גרעיני – הוא גבוה ביותר. זאת הן במישור היחסים עם ארצות הברית, הן בהקשר של הסכם השלום הטרי עם מצרים והן למול

האזור הימני ביותר (A3) מימין לקו המקווקו הימני הוא האזור הקלאסי של תהליכי מניעה אסטרטגיים מול איומים שתוחלת הנזק שלהם גבוהה ביותר, ושהתשלום בגין מניעתם מצדיק כניסה לתהליך מניעה. ככל שתוחלת הנזק גבוהה יותר ($p * D$ גדול מאוד) גם סיכויי ההתממשות גוברים וגם הנזק האפשרי גדל, וכך המחיר שאנחנו מוכנים לשלם עבור מניעה גבוה למדי. הן הסיכון הרב הכרוך באיום, ובשל כך הרווח הגדול בגין הסרתו, והן העובדה שהסיכון "נראה בעין" – הוא ממשי ולא איזו הסתברות קטנה ביותר, גורמים לנכונות לשלם מחירים כבדים בגין מניעה. כאן נמצאים תהליכי המניעה מול נשק גרעיני למשל, כפי שיפורט בהמשך.

האזור האמצעי (A2) שבין שני הקווים האנכיים המקווקים הוא אולי המעניין ביותר. זהו אזור שבו הרווח בגין מניעה עשוי להיות גדול, אך לא נראה שהסיכוי להתממשות האיום (p) הוא גבוה, כלומר הדברים נראים רחוקים בשלב זה עם סיכוי התממשות נמוך. או לחלופין – סיכויי התהוות האיום (p) הוא גבוה אך הרווח בגין הסרתו אינו גדול. בחלק גדול מהמקרים הללו תתקיים מה שאנו מכנים רחיעה ממניעה, כלומר הערכת יתר של מחיר המניעה כאן ועכשיו (ההפסד), לעומת הערכת חסר של הרווח העתידי מהיותו ספקולטיבי ורחוק. ואולם בחלק מהמקרים דווקא יש מקום לשקול תהליכי מניעה, מה שאכן קורה בשנים האחרונות בתרחישים רבים, כמו למשל חיסול איום המנהרות חוצות הגבול מלבנון לישראל או ניסיון המניעה של נשק מדויק, שניהם מכוונים לארגון הטרור חזבאללה, כפי שיפורט בהמשך.

הפצצת הכור בסוריה – 2007: הפחתת המחיר וצמצום שונות ההתפלגות שלו (קו 2 בסכמה 2)

מרגע שנודע על הקמתו של הכור בסוריה, היה ברור לראש הממשלה דאז אהוד אולמרט שהוא יושמד (ברון, 2022; Wertman, 2022). השאלה מבחינתו הייתה אם יושמד על ידי האמריקאים או על ידי ישראל. אילו שכנע את האמריקאים להשמיד אותו לא היה כל חשש מהמחיר, ובעיני אולמרט גם הייתה מושגת הרתעה בכל המזרח התיכון כלפי מי שחושב לפתח ולליצר נשק גרעיני (אלוף מיל"א' שקדי, מפקד חיל האוויר באותה עת, ראיון אישי, 12 ביוני 2022; Wertman, 2022). כשהבין אולמרט שהאמריקאים לא יפעלו בעצמם, הוא עסק יחד עם המערכת המדינית ביטחונית בהפחתת המחיר שישראל עלולה לשלם בגין המעשה וגם בהקטנת השונות של מחיר זה, על מנת לצאת באופן ברור מאזור הרתיעה ממניעה. דיונים רבים עסקו בנושא אופן ביצוע המניעה (קרי: השמדת הכור) כך שישראל לא תיגרר למלחמה נוספת למלחמת לבנון השנייה, שהתרחשה רק שנה קודם לכן בקיץ 2006 ונתפסה באותה העת כבלתי מוצלחת במיוחד (ברון, 2022; אלוף מיל"ע' ידלון, ראש אגף מודיעין באותה עת, ראיון אישי, 12 ביוני 2022). גם אם בדיעבד טען אולמרט שהחליט להשמיד את הכור הסורי בכל מקרה ובכל תנאי מייד כשנודע לו על קיומו (Wertman, 2022), הוא ביצע תהליך שלם ומסודר של יציאה מאזור הרתיעה ממניעה, אך עשה זאת באופן שונה לחלוטין ממה שעשה בשעתו בגין. בעוד בגין עסק בשכנוע סובייקטיבי בדבר חומרת האיום (קו 1 בסכמה 2), כלומר בהסטה ימינה של נקודת קבלת ההחלטות, אולמרט עסק בהפחתת מחיר המניעה – בהסטת נקודת ההחלטה כלפי מטה (קו 2 בסכמה 2), וזאת בשתי דרכים.

גם אם בדיעבד טען אולמרט שהחליט להשמיד את הכור הסורי בכל מקרה ובכל תנאי מייד כשנודע לו על קיומו, הוא ביצע תהליך שלם ומסודר של יציאה מאזור הרתיעה ממניעה, אך עשה זאת באופן שונה לחלוטין ממה שעשה בשעתו בגין.

הראשונה – הפחתת המחיר (P) באמצעות ההחלטה לבצע את הפעולה באופן חשאי, ללא הצהרות ותחת מעטה חשאיות כבד, בין השאר על ידי צמצום למינימום הנדרש של התקיפה האווירית (ברון, 2022). באמצעות פעולה חשאית, ממודרת וללא הכרזות קיוו בישראל לאפשר לנשיא סוריה אסד לבנות מרחב הכחשה שלם סביב הפעולה הזו, כך שלא ייאלץ להגיב באופן קשה נגד ישראל רק משום חוסר היכולת לספוג נזק תדמיתי כבד.

הקהילה הבינלאומית. המחיר יכול היה לנוע בטווח רחב של תגובות של שחקנים שונים, מגינניים במקרה הטוב דרך עצירת הסיוע האמריקאי, הקפאת תהליך השלום עם מצרים ועד הפסקת ההשלמה דה יורה עם מדיניות העמימות הישראלית בנושא הגרעין, וייתכן אף שילובם של כל אלו. לטענת אמ"ן היה גם סיכוי לתגובה עיראקית באמצעות טרור בינלאומי, מטוסים או טילי קרקע-קרקע (ועדת החוץ והבטחון, 1981, עמ' 4).

מה עשה ראש הממשלה מנחם בגין כדי לשכנע את הממשלה בהחלטה הקשה? בגין האמין שהתממשות האיום היא כה מסוכנת לישראל כך שהיא מצדיקה בעצם כל מחיר, ובכלל זה פגיעה בהסכמי השלום הטריים וביחסים עם ארצות הברית. על פי המודל ניתן לומר שבגין העריך את D^*P כגבוה ביותר – הן הנזק שעלול להיגרם והן סיכויי התממשות (בבחינת: אם יהיה להם נשק גרעיני הוא יופעל בבוא היום נגד ישראל) עד כדי "שעון מתקתק מעל לראשינו" (נאור, 2003), ועמל להעביר תחושה סובייקטיבית זו לכל שרי הממשלה. בגין ערך מסע שכנוע נרחב וממושך כדי להבהיר לשרי ממשלתו שלתפיסתו ישראל נמצאת עמוק באזור הימני של הסכמה, שם ניתן ואפשר לשלם גם מחירים כבדים לצורך מניעה. במילים אחרות, בגין עסק פחות בניסיון להפחית את המחיר או את השונות האפשרית שלו (צידו השמאלי של אישוויון המניעה) והתמקד דווקא בהבהרת תוחלת הנזק הגדול, צד ימין של אישוויון, וביצע מול הממשלה תהליך סובייקטיבי כמתואר בקו מספר 1 בסכמה 2: העברת ההחלטה מאזור של אי-מניעה או מאזור של רתיעה ממניעה לאזור ברור של החלטה על מניעה.

עם זאת ראוי לציין שתי נקודות חשובות לגבי המחיר (P) של המניעה. הראשונה – היותם של העיראקים באותה עת מסובכים קשות במלחמה שיזמו שנה קודם לכן עם איראן (מלחמת איראן-עיראק 1988-1980). מלחמה זו הפחיתה מאוד את הסיכוי לתגובה צבאית של ממשל כנגד ישראל על ההפצצה, מה גם שיכולותיהם אז לפעול כה רחוק ממדינתם ולפגוע בישראל היו מצומצמות ביותר. במילים אחרות, המחיר המוערך שישראל עלולה הייתה לשלם בגין המניעה לא כלל תגובה משמעותית של הצד השני אלא היה מוגבל בעיקרו לתגובות בינלאומיות ולהרעה במערכות היחסים האזוריות. הנקודה השנייה – צמצום המחיר בוצע במידת מה לאחר הפעולה, כאשר נעשתה עבודה דיפלומטית רחבת היקף מול האמריקאים במיוחד, וגם מול מדינות אחרות, באמצעות אנשי משרד החוץ ואנשי הוועדה לאנרגיה אטומית (עילם, 2009, עמ' 316-324; שדות, 2013).

משום שההערכה הישראלית הייתה שהתנגשות עם חזבאללה בוא תבוא בהסתברות גבוהה ביותר, ובמקרה כזה ובהתאם לאופי ההתנגשות, חזבאללה היה מפעיל את המנהרות החודרות לשטח ישראל. המשאבים שהוקדשו למניעה (C) היו רבים ועל פני שנים – משאבי מודיעין, טכנולוגיה ועבודות קרקע (בוחבוט, 2018). המחיר (P) היה נמוך עד אפסי, שכן ישראל ניהלה את המבצע באופן מתוכנן היטב וללא חדירה פעילה לתוך לבנון אלא בגבולותיה בלבד, תוך כדי עבודה הסברתית למניעת תגובה מהצד השני, כלומר ללא יצירת אמתלה לפעילות אקטיבית של חזבאללה כנגד ישראל.

מלכתחילה, כאמור, אף שאיום המנהרות נתפס כאיום אסטרטגי על ישראל מסיבות מוצדקות ביותר, הרי אף לא אחד ממקבלי ההחלטות הישראלים תפס אותו כאיום קיומי ברמה של איום גרעיני, ולכן מקומו בסכמה המתוארת הוא באזור האמצעי A2. קבלת ההחלטות לביצוע תהליך מניעה הייתה אם כן ברורה ולא מורכבת, ובעיקרה התמקדה בניסיון לבצע את הפעולה באופן זהיר ומתוכנן כדי לצמצם ככל האפשר הסתבכות שעלולה הייתה להוביל בתרחישים מסוימים למלחמה עם חזבאללה בלבנון, כלומר למחיר (P) גבוה מאוד, שעלול היה לפגוע בכדאיות המניעה כולה או לפחות לגרום לתשלום כבד בגינה.

בראייה זו, העבודה בצד הישראלי להשמדת המנהרות באופן זהיר מתוך ובתוך שטח ישראל בלבד, כמו גם פעילויות נוספות ובתוכן פעילויות הסברה, היוו ניסיון של מקבלי ההחלטות בצד הישראלי להפחתת המחיר ולהקטנת השונות האפשרית שלו. בכך הם "הוציאו" אותו מאזור הרתיעה ממניעה לאזור נמוך יותר (קו 3 בסכמה 2), בדומה למה שנעשה בעניין הכור הסורי ב־2007. אך בשונה ממנו, התרחיש כולו היה באזור מניעה שונה לחלוטין מבחינה אסטרטגית, כזה שאינו איום קיומי אלא אסטרטגי-אופרטיבי בלבד. אופן ביצועו היה שונה מהותית, משום היכולת לפעול על אדמת ישראל הריבונית בלבד.

ניתוח קבלת ההחלטות על מניעה על פי המודל (סכמה 2) – תרחישי הווה

המב"ם מעל שמי סוריה ולבנון החל מ־2013:

אפקט חלקי של רתיעה ממניעה (קו 4 בסכמה 2)?

באמצעות פעולות חוזרות ונשנות, בעיקר של חיל האוויר שלה, פועלת ישראל זה שנים מספר מאז 2013 במרחב הסורי למניעת העברת ציוד רלוונטי לבניין כוח של נשק רקטי או טילי מדויק על ידי חזבאללה.⁷ המשאבים שישארל מקדישה לכך (C) – בחיל האוויר ובמודיעין בעיקר – נרחבים למדי, אך כאלו שישארל

זאת הן במבט פנימה מול המערכת הביטחונית שלו ומול אזרחי סוריה בכלל, שרובם לא הכירו כלל את פרויקט בניית הכור, והן כלפי חוץ – פגיעה במעמד של סוריה ושלו בעיני המערכת הבינלאומית. לחלופין, במקרה של תגובה מצד אסד – צמצום התקיפה והשתיקה מסביב לה היו אמורים להפחית את עוצמת התגובה כך שלא תגיע לכדי מלחמה. מרחב ההכחשה שנבנה אמור היה לתת לאסד גם אפשרות להימנע מתגובה בינלאומית נגדו על כך שאף כי סוריה חתומה (והייתה חתומה גם אז) על האמנה למניעת תפוצתו של נשק גרעיני (NPT), היא הפרה אותה בכך שבנתה כור גרעיני באופן חשאי, ללא ידיעת הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית (סבא"א) וללא פיקוח שלה.

הדרך השנייה שנקט אולמרט להפחתת מחיר המניעה (P) הייתה באמצעות הקטנת השונות שלו כך שהתגובה הבינלאומית והאמריקאית יהיו צפויות ובעיקר מגודרות. זאת באמצעות ההבנה עם האמריקאים שפעולת הפצצת הכור נכונה לישראל ולגיטימית בראייתה, גם אם האמריקאים לא רצו לבצע אותה בעצמם, כך שלא יהיו השלכות מדיניות משמעותיות על ישראל בגין הפעולה. בנושא זה היה תפקיד חשוב לעמדתו של הנשיא בוש עצמו, שעמדה בסתירה לחלק מהעמדות של יועציו (Wertman, 2022).

בראיית המודל אולמרט נקט אפוא דרך כפולה לצמצום המחיר: מרחב הכחשה מול סוריה לצמצום התגובה הסורית לצד תיאום מסוים עם האמריקאים. שני המהלכים הללו סייעו לאולמרט הן בצמצום המחיר והן בגידורו כנגד תגובות שקשה לצפות מראש.

מבצע 'מגן צפוני' – השמדת מנהרות חזבאללה חוצות הגבול – 2018-2019: הפחתת המחיר למינימום וצמצום שונות ההתפלגות שלו (קו 3 בסכמה 2)

במהלך דצמבר 2018 עד ראשית שנת 2019 השמידה ישראל במהלך מרוכז שש מנהרות עמוקות באורך של מאות מטרים כל אחת, שיצאו מתוך מספר נקודות בתוך דרום לבנון וחצו את הגבול הבינלאומי עם ישראל במטרה להיות שוברי שוויון בעימות עתידי עם צה"ל, על ידי החדרת לוחמי חזבאללה עם ציוד רב לפעילות מבצעית תוקפת (קובוביץ, 2019).

השמדת המנהרות שתוכננו, נחפרו ואורגנו בחשאי ככלי הפתעה מרכזי בעימות עם ישראל הייתה מהלך מניעה אסטרטגי קלאסי. ניתוח האירוע בראי המודל מצביע על נזק אפשרי עתידי (D) כבד לישראל בעת עימות אפשרי עם חזבאללה, גם אם אינו קיומי כאיום גרעיני, עם סיכויי התממשות (p) גבוהים ביותר. זאת

בגיננו יהיה כבד ואז עלולים מקבלי ההחלטות בישראל להירתע מהמשך המניעה עקב המחיר המאמיר שלה – אפקט של רתיעה ממניעה (קו 4 סכמה 2). זוהי אפשרות הפוכה לאלו שראינו עד כה, של מעבר אפשרי של המב"ם לנקודה בתוך אזור הרתיעה ממניעה – מעבר שטרם קרה וייתכן שגם לא יקרה (ולכן זו הסיבה שמסומן קו מקווקו, המצביע על אפשרות עתידית).

תוכנית הגרעין האיראנית – משנות ה-90 ועד היום (קו 5 בסכמה 2)

במקרה של תוכנית הגרעין האיראנית כלל לא ברור שאי-השוויון אכן מתקיים, כלומר שאכן $C+P < p^*D$. גם כאן אין עוררין על D (הנזק הצפוי מהתממשות האיום ומחוסר האפשרות הריאלית להתמודד עימו כשיתקיים), אך שאר המשתנים בעייתיים.

עלות המניעה (C): המשאבים הנדרשים להשמדת תוכנית הגרעין האיראנית כיום עצומים עד כדי כך שלא ברור אם יש למדינה קטנה כמו ישראל את המשאבים הנחוצים לכך לאורך זמן ובאופן מלא (מעבר לסיכולים מקומיים), ובפרט לאור ההתקדמות האיראנית בתוכנית לאורך כמה עשרות שנים. זאת בפרספקטיבה כוללת – מדינית וצבאית כאחת. האיראנים מתקדמים מאוד הן בתוכנית והן בהגנה עליה מתוקפנות מסוג כלשהו, ולכן לא ברור ערכה של תקיפה צבאית, מסיבית ככל שתהיה, ובייחוד לא ברור עד כמה היא תסיג את התוכנית לאחור ולאיזה פרק זמן.

בהקשר זה מעניין לעמוד על המשמעות של הדילמה והוויכוח שהתקיימו בשנים 2010-2012 לגבי הפצצת מתקני הגרעין באיראן, שהוזכרו בקצרה בניתוח הפרמטרים של המודל בקשר להמתנה הגוררת עלייה משמעותית במשאבי המניעה הנדרשים (C) עד לנקודת אל-חזור. אחד מהנימוקים של ראש הממשלה בנימין נתניהו לבצעה דווקא אז כיוון בדיוק לעלות המניעה (C), שעלולה הייתה להיות גבוהה מאוד עד כמעט בלתי אפשרית בשלב מאוחר יותר. כך כתב נתניהו עשור לאחר מכן באוטוביוגרפיה שלו:

סיכמתי, גישה פסיבית שלנו רק נותנת לאיראן זמן למגן ולבצר עוד יותר את מתקני הגרעין שלה, מה שיערים קשיים נוספים על כל מתקפה עתידית. עדיף לפעול כעת נגד איום קיומי ברור מאשר להתמודד איתו מאוחר יותר בתנאים גרועים בהרבה; טענתי שוב, שככל שנמתין יותר, כך יקשה עלינו לתקוף (נתניהו, 2022, עמ' 429, 431).

יכולה לספוג לאורך זמן, בייחוד בהתחשב בנזק העצום הצפוי לתשתיות ישראליות מנשק מדויק בידי חזבאללה במקרה של מלחמה בצפון, ובקושי העצום להתמודד עם האיום בשעה שיופעל (D). שני המשתנים הללו (C ו-D) ידועים היטב, ואי-השוויון ביניהם ברור.

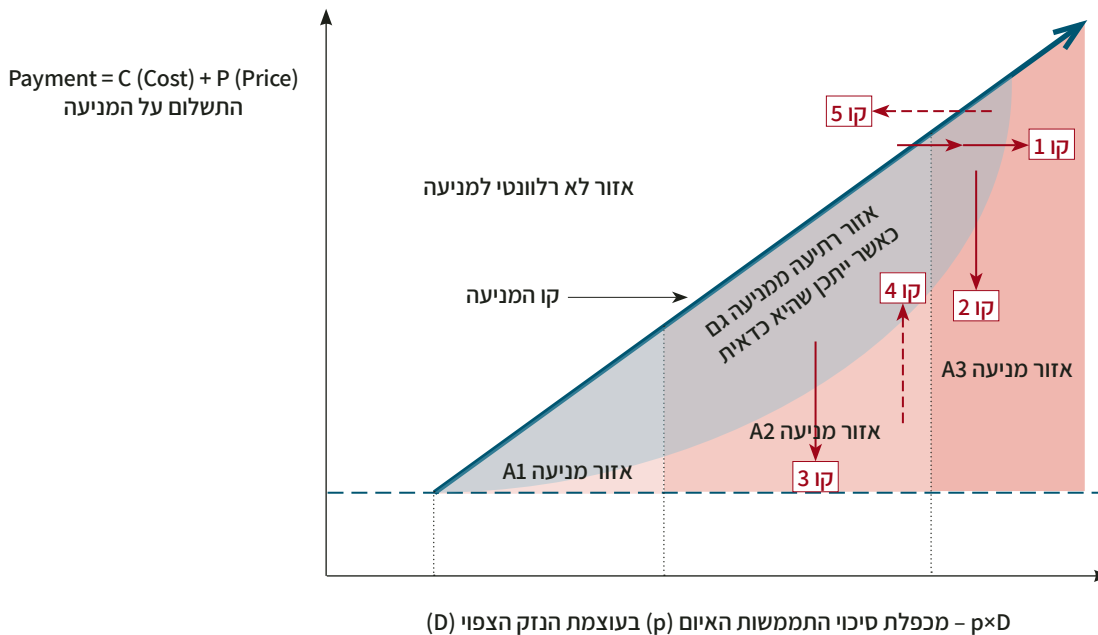
אך מה לגבי המחיר שישראל משלמת בגין המניעה? כיום, ואף שיש סיכון לחיכוך עכשווי שעלול לצאת מכלל שליטה ולהסלים, המחיר (P) אינו גבוה ולכן הרווח מהמב"ם גדול ביותר וברורה ההחלטה לנקוט מב"ם לאורך זמן (Lifshitz & Seri-Levy, 2022).

מה יקרה אם המחיר יתחיל להאמיר?

מה שיכול לתת לנו מושג אפשרי על ההתרחשות במקרה כזה הוא ההבדל בין הפעילות הישראלית המתבצעת בשמי סוריה לבין זו המתבצעת בשמי לבנון. בעוד שבשמי סוריה פועלת ישראל ללא הרף למניעת הגעתם של אמצעי לחימה המאפשרים לחזבאללה לבנות תשתית משמעותית של טילים מדויקים, הרי שמי לבנון נקיים מפעילות ישראלית דומה. ההבדל בפעילות זו יכול לנבוע משתי סיבות עיקריות או משילובן: האחת – אין צורך בפעילות כזו בלבנון משום שזו בסוריה מספקת; השנייה היא שהבדל זה בפעילות בשתי המדינות נובע מההבדל במחיר שמקבלי ההחלטות בישראל רואים לפנייהם בין שתי המדינות. בעוד התגובות של סוריה ושל הקהילה הבינלאומית (מרוסיה הנמצאת שם ועד מדינות אירופיות, ארצות הברית והאו"ם) הן כאלו שהמחיר שישראל משלמת על פעולות המניעה הוא כדאי בראייתה, לעומת החלופה שבה חזבאללה יתחמש בנשק רקטי מדויק, הרי בלבנון התפיסה הישראלית שונה. פעילות המניעה האפשרית בלבנון נתפסת ככזו שבהסתברויות לא זניחות ישראל עלולה לשלם בגינה מחיר גבוה יותר, שמבטל את כדאיות המניעה יחסית להתמודדות עם האיום עצמו בעתיד (ברון, 2022, עמ' 176-178).

בהחלט ייתכן שילוב בין הסיבות: ככל שהפעילות בסוריה מוצלחת יותר היא מפחיתה את הצורך בפעילות נחרצת בלבנון, ובהכרח את המחיר שישראל מוכנה לשלם עבורה. אך גם תקיפותיה בסוריה עשויות להשתנות באופן קיצוני אם סוריה תשוב להיות מדינה ריבונית כפי שהייתה לפני 2011, או שהיא או מי מהיושבים כיום בתוכה יפעלו באופן נחרץ ושונה נגד ישראל.

לפיכך בראי המודל, בעוד שאר המשתנים יישארו קבועים המחיר (P) עלול להשתנות, ובהתאם לגובה השינוי יושפע גם הרווח הצפוי ממניעה, כלומר הכדאיות שלה. אם כך יקרה, ייתכן שהמב"ם יעבור למצב שבו על אף הכדאיות הרבה בהמשך תהליך המניעה, המחיר

סכמה 2: מקומם של תרחישי המניעה המנותחים בסכמה המתכללת של המודל

הבינלאומית, וישראל טרם הצליחה לשכנע אותו לפעול לעצירת התוכנית, וזו ממשיכה להתגלגל. המחיר (P): לתקיפה צבאית של תוכנית הגרעין האיראנית עלול להיות מחיר מדיני כבד מול העולם כולו וארצות הברית בפרט, ובייחוד כל עוד האמריקאים מנסים (עד כה ללא הצלחה) לחדש את הסכם הגרעין עם האיראנים. אך גם אם ייכשלו בכך לחלוטין הם רחוקים ממתן גיבוי לתקיפה ישראלית, שעלולה בסבירות גבוהה להצית מלחמה אזורית וגם לגרור את ארצות הברית אליה. נוסף על כך ולא פחות חשוב, יש סבירות גבוהה ביותר שפעולה ישראלית תגרור תגובה איראנית קשה, ובסבירות לא זניחה בכלל גם מלחמה אזורית שישראל תשלם בה מחירים כבדים.

אם כן, צד שמאל של משוואת המניעה גדול בהרבה מזה שהיה בתקיפות הכור העיראקי והסורי, עד כדי כך שיתכן כי הוא קרוב לבלתי אפשרי כיום, לפחות באמצעים שנוסו עד כה. גם במקרה העיראקי, הפשוט לכאורה לעומת זה האיראני, היו מתנגדים רבים להחלטה על תקיפה צבאית ונדרש זמן רב לשכנע את הממשלה לבצעה, קל וחומר במקרה האיראני. זו הסיבה שאנו מסמנים את ההחלטה לגבי הגרעין האיראני (קו 5 בסכמה 2) כך שיתכן כי היא יוצאת מאזור שבו המניעה אפשרית לאזור שבו ייתכן כי היא בלתי אפשרית כבר, לפחות לא על ידי ישראל בלבד ובכלים העומדים לרשותה היום, ללא שינוי דרסטי ביכולות ובמחירים שישראל מוכנה לקבל על עצמה.

ההחלטה לגבי ההפצצה שעמדה אז על הפרק לא התקבלה לבסוף על ידי ממשלת ישראל באותה עת, בעיקר עקב התנגדות חוצת מערכות בממסד הביטחוני בטיעונים מגוונים, ובראשם שאיראן עודנה רחוקה מאוד מפצצה (הסיכוי p שהאיום הוא בטווח הזמן הנראה לעין עדיין נמוך מאוד), או שהמחיר גבוה מדי, הן בשל מלחמה שעלולה לפרוץ והן בשל ההתנגדות הבינלאומית ובראשה האמריקאית לכל פעולה כזו, שתגבה לכן מחיר כבד עד בלתי אפשרי מישראל, ושיש לתת לאמצעי מניעה מסוג אחר לעשות את עבודתם, בעיקר סיכול חשאי, סנקציות כלכליות והסכם מגביל מול האמריקאים (הראל, 2022; מועלם, 2022).

בראי המודל, אם אי-ההחלטה לתקוף באותה עת הייתה נכונה או מוצדקת לזמנה אם לאו, זוהי דוגמה קלאסית לאפשרות שמה שניתן היה אולי לעשות באמצעות תקיפה צבאית באותן שנים כבר אינו מציאותי באותה מידה היום, כפי שגם עלה בדיונים. במילים אחרות, ייתכן שההמתנה שנבעה מסיבות מגוונות, חלקן מתוך מחשבה שהעת לתקוף טרם בשלה, הביאה את אפשרות המניעה לנקודת אל-חזור.

בראיית המשאבים למניעה מדינית, ישראל פעלה רבות וממשיכה להפעיל לחץ על העולם כולו ובייחוד על ארצות הברית, כדי שאלו יגיעו להסכם עם איראן שלא יאפשר לה להמשיך בתוכניתה, תוך הפעלת מנופים ולחצים מסוגים שונים (כמו סנקציות כלכליות), אך עד כה בהצלחה חלקית בלבד. נראה שכיוון זה מוגבל ותלוי מאוד בממשל האמריקאי בכל רגע נתון ובמנהיגותו

אך ככל שעוצמת האיומים ה"מסורתיים" פחתה כך התווספו איומים חדשים (איזנקוט וסיבובי, 2019; בן-ישראל, 2013; עמידרור, 2020). הראשון הוא גידול משמעותי בטרור כנגד ישראל – מפיגועים מקומיים דרך פיגועי התאבדות גדולים ועד ירי רקטי על העורף, ובכלל זה גם צפי לנשק רקטי מדויק המהווה סיכון גם לצבא ולתשתיות. לאיומים אלו מתחברים גם אמצעים אופרטיביים חדשים כמו מנהרות חוצות גבול או אמצעים טכנולוגיים חדשניים כמו כלי טיס בלתי מאוישים בגדלים שונים, עם יכולות מגוונות (כלים מתאבדים כדוגמה) ובכמויות גדולות. חלקם אומנם אינם אמצעים להכרעה של צה"ל ומדינת ישראל אלא נועדו למימוש אינטרסים מקומיים של ארגונים אלו לצד פגיעה מסוימת בצבא ובתשתיות בלבד, אך הנזק מהם אינו זניח (מתניה וסרי-לוי, 2021).

האיום החדש השני שהולך ומתעצם בעשורים האחרונים באופן חסר תקדים הוא איום טילים ארוכי טווח הנושאים מטען קונוונציונלי או בלתי קונוונציונלי. איום זה "עוקף" את מערכי הלחימה של צה"ל, שנבנו להתמודדות עם האיומים הקונוונציונליים המוכרים, והוא עלול להוות בצורות מסוימות – ראשים בלתי קונוונציונליים למשל, או כאשר הוא מצויד ביכולות דיוק גבוהות מאוד – איום של ממש על מדינת ישראל. לשני סוגים של איומים אלו, שהם אמצעים "קשים", ניתן להוסיף איומים מתפתחים נוספים במישור התודעתי והמדיני, שבו ישראל נאלצת להתמודד מדי יום עם מסע תודעתי נגדה, שפוגע בלגיטימיות של פעילותה כנגד הטרור והארגונים ההיברידיים – ארגוני הטרור הסמי-מדינתיים חזבאללה וחמאס – ומאלץ אותה לנקוט משנה זהירות בהפעלת הכוח ה"קשה" שלה. השינוי הכפול באופי האיומים על ישראל – הירידה באיום המסורתי מכאן והעלייה באיומים מסוג חדש משם, איומים שהם ייחודיים יחסית לסביבה האסטרטגית של ישראל ובפרט בשילובם יחד – מפחית מחד גיסא את הרלוונטיות של ההכרעה כרגל העיקרית להתמודדות עם איומים לאחר שהם מתממשים, ומגביר מאידך גיסא את הצורך בשימוש במניעה.

ירידתה של רגל ההכרעה

ההכרעה הופכת לרלוונטית פחות מול איומים של ארגוני הטרור והארגונים ההיברידיים המשתמשים בטרור נגד ישראל בדרכים מגוונות, וביניהן ירי רקטות שלא היה קיים בעבר ופיגועים. מגבלות הכוח שמשתיה ישראל על עצמה ושמושתות עליה מצד ידידותיה ובעלות בריתה המערביות בהתמודדות עם איום זה, מתוך היותה מדינה מערבית דמוקרטית ומחויבותה לכללים

נכון לציין עוד משתנה חשוב מאוד – הסתברות התממשות האיום (p) בטווח הנראה לעין. עד ממש לעת האחרונה הסתברות זו טרם התבררה, כל עוד האמריקאים פועלים באופן מדיני, מוצלח יותר או פחות, כנגד התוכנית. לפיכך לצד ההתקדמות הברורה של התוכנית ועליית ההסתברות להתממשותה יש עדיין אי-ודאות בנושא, בפרט בהקשר ללוחות הזמנים. אי-ודאות זו מרחפת כצל מעל קבלת ההחלטות בנושא מניעת התוכנית באמצעים שעלולים להעלות באחת את המחיר.

עלייתה של "רגל" המניעה – השינוי באיומים על ישראל ובסביבה האסטרטגית שלה

לאחר הצגת המודל ובחינתו על מגוון תרחישי מניעה בעבר ובהווה, החלק הבא של עבודה זו עוסק בעלייתה של המניעה כ"רגל" שהולכת ותופסת מקום חשוב ובלוט יותר ויותר בהתמודדותה של ישראל עם האיומים השונים עליה – תהליך שיש להעצים אותו עוד יותר בכוונת מכוון. בהתאם, חלק זה מנתח את השינוי באופי האיומים על ישראל, את מצבה האסטרטגי המשתנה ושינויים טכנולוגיים גלובליים, המשליכים גם על האפשרות לשימוש במניעה לא רק בתרחישי קצה כמו גרעין אלא במגוון רחב הרבה יותר של תרחישים. בהתאם מנתח תהליך השינוי של האיומים על ישראל, ואחריו ירידתה של רגל ההכרעה ועלייתה של רגל המניעה בעקבות שינויים אלו, וזאת תוך שימוש במודל המוצע לעיל ככלי המרכזי לניתוח זה.

רקע

ניתן לחלק את האיומים הביטחוניים על מדינת ישראל על פי שלוש תקופות עיקריות, בהתאם למרכזיות האיום בכל אחת מהן. הראשונה היא תקופת טרום הקמת המדינה, כאשר האיום העיקרי על היישוב היהודי בארץ היו ערביי המקום. השנייה – התקופה שבין הקמת המדינה ב-1948 ועד מלחמת יום הכיפורים ב-1973, שבמהלכה היוו צבאות מדינות ערב את האיום המרכזי על ביטחון המדינה. השלישית – מהתקופה שאחרי מלחמת יום הכיפורים ועד היום. תקופה זו מאופיינת בירידה באיום הקונוונציונלי של צבאות ערב על המדינה, לפחות באופן זמני, עקב הצלחת ההרתעה המצטברת של צה"ל במלחמות ישראל לאורך השנים, הסכמי שלום עם חלק מהמדינות השכנות (מצרים וירדן), בעיות ומשברים במדינות ערב עצמן, שינויים גלובליים באופן המלחמה ולבסוף התחזקותה של מדינת ישראל וגדילתה, כך שיכולתה לתקצב צבא קונוונציונלי חזק ביותר בסביבה האזורית רבה לאין ערוך מאשר בעבר.

[...] החלטתי נגד פלישה קרקעית לכיבוש עזה (נתניהו, 2022, עמ' 466).

ההכרעה גם רלוונטית פחות למול איומים רחוקים שבמהותם הם טיליים או דומים לכך, משום היא נבנתה להתנגשות צבאית בחזית ולא למהלומות טיליות כאלו ואחרות. לבסוף, ההכרעה הצבאית גם אינה מתאימה להתמודדות עם איומים מדיניים או תודעתיים, שמהווים חלק הולך וגדל באיומים על ישראל.

עלייתה של רגל המניעה

מגבלותיה של ההכרעה הצבאית המסורתית מול האיומים החדשים והמגוונים הללו עומדות ביסוד עלייתה של רגל המניעה, שהופיעה כמענה משלים משמעותי להכרעה לגבי אותם איומים שבולטים בנזק הגדול שלהם, מחד גיסא, ובהיעדר היכולת הממשית להתמודד עימם בכלים המסורתיים, מאידך גיסא. מניעתם מראש, אם כן, מניבה רווח כפול ומכופל לישראל: הן הפחתה ניכרת של נזק והן התגברות על מגבלות ההכרעה כשהאיומים מתממשים. זו הסיבה שהמניעה "מיובאת" מהמקום הקלאסי שבו הייתה – מניעה אסטרטגית של נשק גרעיני במדינות אויב – לממדים רבים יותר ויותר של לחימה צבאית ומדינית כאחת.

המודל המוצג לקבלת החלטות לשימוש במניעה מאפשר להבין את האזורים והסיבות שבגינם המניעה עולה כדוקטרינה משלימה מתאימה. ראשית – צידו הימני של אי־שוויון המניעה, העוסק בתוחלת הנזק מאיומים שונים. אם בעבר עיקר האיום היה מלחמות, ושאר האיומים שאינם מלחמה או נשק גרעיני היו ברמת פוטנציאל נזק נמוך ביותר, הרי כיום גם לארגוני טרור או מדינות למחצה יש יכולת גבוהה שהולכת ומתעצמת לפגוע משמעותית בעורף או בתשתיות, ורמת האיפוק שלהם בשימוש בכוח נמוכה מזו של מדינות. כלומר: הן הנזק האפשרי מפעילויותיהם של ארגונים אלו (D), שגם אם אינו דומה לנזק האפשרי ממלחמה מלאה הוא הולך ומתקרר אליו, והן הסיכוי להתממשותו (p) גדולים יותר משהיו בסוג זה של איומים בעבר. בראי הסכמה המתכללת במודל (סכמה 1) אנו מצביעים בעצם על כך שיש תנועה שלמה של איומים לאורך הציר המאוזן מצד שמאל לכיוון ימין, או בשימוש באזורים המצוינים בסכמה: איומים רבים עוברים מאזור מניעה A1 שמשמאל לקו המקווקו האנכי השמאלי, שבו אין כמעט צורך או כדאיות לבחור במניעה, לתוך אזור A2, האזור האמצעי של המניעה, זה שבו גדל מאוד מרחב הבחירה האפשרי בתהליכי מניעה.

נוקשים של פגיעה מינימלית בחפים מפשע או בתשתיות הומניטריות ואי־שימוש בתגובה קולקטיבית, מצמצמות מאוד את יכולתה להגיע להכרעה צבאית של הטרור ושל ארגונים אלו, וזאת גם אם יש לה אפשרות צבאית לכך. נוסף על כך, לעיתים קרובות יכולת ההכרעה הצבאית אינה טריוויאלית גם ללא אילוצים אלו. היות שבמהותם ארגונים אלו "מנצחים" בעצם שרידותם תחת מתקפה ישראלית, על ידי היעלמות, היטמעות בקרב אוכלוסייה וניסיון להרוויח זמן עד שישאל תיעצר עקב מגבלותיה, ההכרעה הצבאית שלהם ללא כיבוש מוחלט של שטח אינה יכולה להיות שלמה. ואולם הכרעה שלמה כזו באמצעות כיבוש מלא כרוכה במשמעויות נרחבות – באבדות הן לצה"ל והן לאוכלוסייה האזרחית, בכיבוש אוכלוסייה אזרחית עוינת זו ושליטה עליה לאורך זמן, עם משמעותות כבדות מבחינת המשאבים ובלחצים בינלאומיים לסיום כיבוש כזה. ייתכן שהכרעה צבאית כזו באמצעות כיבוש מלא, גם אם תושג, לא תשיג את התכלית האסטרטגית שלשמה בוצעה, ולכן היא אינה מענה מועדף על הדרג המדיני.

מגבלותיה של ההכרעה הצבאית המסורתית מול האיומים החדשים והמגוונים הללו עומדות ביסוד עלייתה של רגל המניעה, שהופיעה כמענה משלים משמעותי להכרעה לגבי אותם איומים שבולטים בנזק הגדול שלהם, מחד גיסא, ובהיעדר היכולת הממשית להתמודד עימם בכלים המסורתיים, מאידך גיסא.

הדברים באים לידי ביטוי בהחלטות ובאמירות של דרג קבלת החלטות המדיני של ישראל, בייחוד של ראשי הממשלה. בנייתו של מלחמת לבנון השנייה איתי ברוח מצביע על כך שאף כי ישראלים רבים תפסו את המלחמה כדומה למלחמות העבר וציפו להכרעת בזק שאליה הורגלו ממלחמות ישראל, הרי זו הייתה מלחמה מסוג אחר וחדש שראש הממשלה דאז אולמרט, הקבינט וגם בכירי צה"ל לא ראו בה כלל מלחמה, ובוודאי שלא התכוונו לנסות להגיע להכרעה במובנה המסורתי (ברון, 2022, עמ' 147-148). גם ראש הממשלה נתניהו הבהיר בהקשר למבצע צוק איתן בעזה בשנת 2014 באופן שאינו משתמע לשתי פנים:

יעד זה היה כרוך בהרס חלקים נרחבים של עזה וברבבות הרוגים אזרחים. אחרי שישאל תחריב את שלטון החמאס היא תיאלץ לשלוט בשני מיליון עזתיים [...] האמנתי שהמחיר בחיי אדם ובמשאבים לא הצדיק פעולה כזו

להתמודדות עם האיומים המסורתיים והיא פחות מתאימה להתמודדות עם האיומים המשתנים, לצד עליות התאמתה של המניעה כשיטה להתמודדות עם יותר ויותר איומים ותרחישים חדשים. זאת בייחוד לאור עוצמתה של ישראל כיום ויכולתה להפעיל כלים מגוונים יותר מאשר בעבר לצורך מניעת האיומים. בשל כך אנו רואים יותר ויותר מעבר של איומים מאזור מניעה A1 לאזור מניעה A2, ולתוך המקום שבו רמת הרתיעה ממניעה נמוכה יותר עקב הפחתת המחיר (P) והשונות שלו, ומעבר חלק מהתשלום בגין מניעה מהמחיר (P) לעלות (C).

המניעה כחלק מתפיסת ביטחון שלמה – דיון וניתוח

עד כה הצגנו מודל לניתוח תרחישי מניעה, שבאמצעות ניתוחו תרחישי עבר והווה ואת תהליכי קבלת ההחלטות בהם, ולאחר מכן נעזרנו בו כדי להצביע על עלייתה של רגל המניעה כעקרון יסוד בתפיסת הביטחון של ישראל לא רק למקרי קצה, כפי שהיה מקובל עד לפני כעשור (מה שמכונה "דוקטרינת בגין") – מבחינה דסקרפטיבית ונורמטיבית כאחת. דהיינו הצבענו הן על תהליך זוחל של שימוש הולך וגובר במניעה במצבים שונים (ניתוח דסקרפטיבי) וגם מדוע נכון להשתמש בה יותר ויותר מול שלל איומים על ישראל, לאור השינויים בסביבה האסטרטגית והטכנולוגית, שגוררים את ירידתה של רגל ההכרעה כעקרון יסוד ראשי והם גם רלוונטיים למניעה (ניתוח נורמטיבי).

בכל אלו התמקדנו בעקרון המניעה עצמו. בחלק הבא של המאמר מוצגים דיון וניתוח בהקשר לתפיסות ביטחון ולעקרונות יסוד גלובליים. ראשית אנו דנים במקומו של עיקרון זה כעקרון יסוד לצד ההכרעה וההגנה ומנתחים את הדמיון והשוני ביניהם, ממשיכים בהיבט הרחבת העימותים של ישראל בממד הזמן כתוצאה משימוש במניעה, בניתוח הקשר בין מניעה להרתעה באמצעות שלילה, בהבדל בין מניעה לבין מכה מקדימה, בקשר של המניעה לחיסכון אפשרי בבניין הכוח שלנו, ומסיימים בדיון בשאלות עקרוניות של השפעת המניעה על דילמת הביטחון הקלאסית ועל מרוץ החימוש.

מניעה כעקרון יסוד לצד הכרעה והגנה

מניעה משלימה את ההכרעה וההגנה בהתמודדות עם עצם האיום: **מניעה** רלוונטית לשלב התהוות האיום והיא מעלימה אותו, או לעיתים, אם בוצעה אך נכשלה היא אינה מעלימה את האיום, אך דוחה ומצמצמת אותו. **ההכרעה** היא ההתמודדות עם האיום בעת הפעלתו כלפינו, אחרי שהצד השני הצליח לבנות איום והחליט

מצידו השמאלי של אי-שוויון המניעה, העוסק בתשלום בגין המניעה, ניתן להצביע על שלושה תהליכים מרכזיים שתורמים גם הם לעלייתה של רגל המניעה. הראשון – מחיר המניעה (P) נמוך מזה שהיה מול צבא קונוונציונלי של מדינה. זאת משום שאם בעבר פגיעה כוחנית גלויה בבניין הכוח של הצד השני הייתה שקולה כמעט להכרזת מלחמה, וישראל השתמשה בה רק במקרי הקיצון של מניעת נשק גרעיני, הרי כיום הלגיטימציה לפגוע בבניין הכוח של ארגוני טרור באזורים שונים במזרח התיכון גבוהה הרבה יותר.

התהליך השני – יכולתה של ישראל כיום להפעיל אמצעים דיפלומטיים למניעת התרחשויות או הפעלת כוח כנגדה עולה לאין שיעור על יכולתיה אלו בעבר. זאת הן הודות למעמדה כמדוינה עוצמתית באזור והן הודות לקשריה עם מעצמות ומדינות באזור. דוגמה לכך היא יחסי ישראל ורוסיה והאפשרויות שיחסי מורכבים אלו פתחו בפני ישראל בפעולותיה בסוריה. במילים אחרות: לישראל סל משאבים (C) מגוון וגדול יותר מבעבר לצורך נקיטת אסטרטגיה של מניעה, והמחיר בגין הפעלתו (P) נמוך מאשר בעבר.

התהליך השלישי מעניין ביותר. גם כאשר עלות המניעה גבוהה, יש מעבר מתשלום מחיר (P) לכיוון הגדלת משאבים (C). במילים אחרות: C גדל על חשבון P, מה שמפחית את אי-הוודאות של התשלום על המניעה ומקל על קבלת החלטה להיכנס אליה. זאת משום שכיום יש אפשרויות טכנולוגיות שלא היו בעבר להתמודדות עם איומים חדשים, טכנולוגיים באופיים. ההתמודדות עם מנהרות היא דוגמה קלאסית לכך: טכנולוגיה מאפשרת להשמיד את המנהרות החוצות לאחר שנבנו ובטרם נעשו שימושיות, מה שעולה ביותר משאבים מבעבר לביצוע המניעה, אך מאפשר להתמודד עם המנהרות כמעט ללא תשלום מחיר משמעותי. דוגמה נוספת מסוג אחר ליכולת להמיר מחיר (P) במשאבים (C) היא ההכנות של ישראל למבצע השמדת הכור הסורי ב-2007: חלק מעלות המניעה (C) לא היה רק משאבי המודיעין והתקיפה האווירית בהקשר למבצע, אלא נוסף עליהם גם תהליך שהוביל הרמטכ"ל דאז גבי אשכנזי של רכש, התעצמות וחזרה לכשירות של צה"ל, וזאת למקרה שהאירוע יסלים לכדי מלחמה (ברון, 2022). ניתן לראות במהלך זה מעין השקעה במשאבים (C) להפחתת מחיר אפשרי (P), שיייתכן כי ישראל הייתה נאלצת לשלם אילו התגובה הסורית הייתה קשה יותר. לסיכום חלק זה: אנו נמצאים בתוך תהליך כפול של ירידת איומים מסורתיים ועלייתם של חדשים בסביבה אסטרטגית חדשה. תהליך זה עומד ביסוד ירידת התאמתה של רגל ההכרעה, שהתאימה במהותה

ההתמודדות עם האיום במרחב הזמן לשלב מוקדם הרבה יותר מזה שהורגלנו אליו – ההתמודדות עם הפעלת כוח נגדנו. המניעה גם מרחיבה את פרקי הזמן שבהם המדינה המשתמשת בכלי המניעה עלולה להימצא בחיכוך עם אויבים או יריבים – מפרקי זמן מגודרים של מלחמות או של עימותים לתקופות נוספות בין המלחמות. המב"ם שמבצעת ישראל, אותה מערכה שבין המלחמות למניעה או לצמצום קיומו של נשק מדויק בידי חזבאללה, הוא אולי דוגמה אולטימטיבית לכך, אך כך גם השמדת איום המנהרות. גם מאמצי מניעה מול איומים מדיניים או תודעתיים הם כאלו, אם וכאשר הם מכילים גם רכיבים נוספים של מניעה במישור הביטחוני, כמו סיכול או השפעה, ולא רק מאמץ דיפלומטי.⁸

להיבט זה יש משמעות בשינוי מסוים באחד מהמאפיינים של תורת הביטחון המקורית של ישראל, שכיוונה לסבבי מלחמה שביניהם מרווח זמן גדול ככל האפשר של שקט, פרק זמן שבו המדינה עסקה בבניין כוחה הכולל ולא רק זה הביטחוני הכונה לעתיד (לסבב הבא), אלא במובן הרחב ביותר של התעצמות ביטחונה הלאומי מבחינה כלכלית וחברתית. הרחבת העימות עקב שימוש במניעה בפרקי זמן שקטים בין סבבי מלחמה היא אם כן שינוי מסוים בתפיסה זו. אך יש לזכור שתפיסה זו של סבבים ובניין המדינה הכלכלי-חברתי ביניהם נבעה מכך שבעת מלחמה המשק כולו נרתם למאמץ המלחמתי, הן מבחינת משאבי ביטחון והן מבחינת כוח האדם שגויס, מה שיוצר מחסור במגזרים האחרים של המשק ופוגע בקידום הכלכלי-חברתי. ככל שהמניעה אינה נדרשת לכוחות ולמשאבים נוספים גדולים מאוד הנגרעים מבניין העתיד של המדינה, אזי אין פגיעה בבניין המשק ובעתיד המדינה בתקופות שבין סבבי מלחמה. אך לצד העובדה שהמניעה דוחקת את הצד המונע, ישראל במקרה שלנו, להרחבת תקופות העימות, היא גם משנה את סדרי העולם בצד השני. צד זה שהורגל לעימות עם ישראל בדרך כלל בעת שהעדיף להפעיל מולה את כוחו לאחר שכבר נבנה, נאלץ עתה להתמודד עם מניעה מולו במהלך בניין הכוח שלו, לאו דווקא בעת שהוא יוזם מהלכים כנגד ישראל אלא במועדים אחרים לחלוטין משתכנן. כלומר היוזמה עוברת לידי הצד המונע, שבשימוש במניעה הוא נעשה הצד הבוחר את זמן ההתמודדות עם האיום. מבחינה זו, הכנסתו של עקרון המניעה לתוך תפיסת הביטחון מאלצת את הצד שהיה רגיל לפעול בעת שנוח לו ולא לחשוש מפגיעה בשאר הזמן להיות עסוק הרבה יותר בהגנה על נכסיו באופן קבוע ולא רק בעת מלחמה, על כל הכרוך בכך מבחינת משאבים וקשב שבאים על חשבון בניין הכוח שלו כנגד הצד המונע. או במילים אחרות: המניעה

לממש אותו. ההגנה היא הפחתת הנזק בעטיו של האיום לאחר התממשותו. עקרונות ההגנה והמניעה מרחיבים את עקרון ההכרעה בכך ששלושתם עוסקים בהתמודדות ישירה עם איום ספציפי. לכן, אם בעבר ההכרעה הייתה התשובה היחידה או לפחות המרכזית לאיום מסוים, הרי השתנות האיומים והסביבה האסטרטגית מרחיבה את ההתמודדות עם האיום לשלוש רגליים המשלימות זו את זו: מניעה, הכרעה והגנה.

יש דמיון וגם שוני ביניהן. מניעה אסטרטגית דומה להכרעה במובן המטרה – צמצום או חיסול של האיום. בעוד התגוננות אינה יכולה לעמוד בפני עצמה כמרכיב בלעדי בהתמודדות עם איום, אלא במינונים כאלו ואחרים לצד יכולות תקיפה והכרעת רצונו של האויב להילחם, הרי מניעה היא עיקרון העומד בפני עצמו. הצלחתה האולטימטיבית תמנע התהוותם של איומים ואת הצורך להילחם. כישלונה יחייב מעבר להכרעה. אך למניעה יש גם דמיון להגנה מבחינת המשאבים שניתן להקצות לה. הם יכולים לבוא על חשבון ההכרעה או ההגנה, אך רק כל עוד הם משאירים משאבים ויכולות להכרעה, שהיא היא המפתח לחיסול האיום כאשר המניעה נכשלת וההגנה אינה מספיקה (ולעולם היא אינה מספיקה לבדה).

המניעה שונה מההכרעה ומההגנה בשני היבטים מהותיים. הראשון הוא הכלים המגוונים שניתן להשתמש בהם לצורכי מניעה. שימוש בכוח בכלי צבאי "קשה", למשל תקיפה אווירית, הוא המוכר ביותר אך ממש אינו היחיד. שימוש בכלים חשאיים בסולם משתנה של עוצמה, מאמצים מדיניים ישירים ועקיפים ובמידה משתנה של פומביות או חשאיות, שימוש בעוצמה "רכה" של המדינה כמו שיתוף פעולה טכנולוגי או סיוע כלכלי וגם אמצעי תודעה, ובפרט השילוב ביניהם, הם כלים חשובים לא פחות במאמצי המניעה האסטרטגית וצריכים להיות "מתוזמרים" יחדיו באופן מיטבי, הן בגיוון היעיל והקולע ביניהם והן על פני זמן.

ההיבט השני שבו המניעה שונה מההכרעה ומההגנה הוא משרעת האיומים שניתן להתמודד עימם באמצעותה – מגוון איומים גדול בהרבה מאיום צבאי. המניעה רלוונטית מאוד גם מול איומים מדיניים או תודעתיים ושילוב שלהם. בכך היא חשובה ביותר לעידן שבו מתרבים האיומים השונים על ישראל, שעיקרם אינו בהכרח צבא ערבי פולש לתוך המדינה והם מגוונים באופיים ובחומרתם.

המניעה כמרחיבת העימות בממד הזמן

היבט נוסף שיש לתת עליו את הדעת נוגע לכך שהמניעה מרחיבה את ההתמודדות עם איומים לממד נוסף – ממד הזמן. היות שפעולת המניעה מכוונת לשלב בניין הכוח ולא לשלב הפעלת הכוח, היא מקדימה את שלב

הכור הגרעיני הוא נהרס לחלוטין בתקיפה אחת של מטוסי חיל האוויר.

ואף יותר מכך: לא מן הנמנע שגם מדינות נוספות באזור שהחליטו לפתח יכולת גרעין הפנימו את המהלך ההרתעתי הזה. כך למשל המסלול שבחרו האיראנים מבוסס על העשרת אורניום. גם הסורים, שבחרו במסלול לפצצה גרעינית הנשען על מסלול פלוטוניום, כלומר הקמת כור מחקר גרעיני לייצור פלוטוניום בדומה לעיראקים, הסתירו את המעשה והגנו על הכור עצמו מפני הפצצה, לא רק על מנת להסתיר את העשייה מהסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית אלא גם מתוך הנחה שישראל עלולה לעשות לו מה שעשתה לכור בעיראק, מה שאכן קרה לבסוף.

לא מן הנמנע שמהלך חוזר זה של ישראל, בין בכוונת מכוון או לא, משמש בין השאר לחיזוק ההרתעה באמצעות שלילה מפני ניסיון חוזר של מדינות באזור להקים כור גרעיני לייצור פלוטוניום לנשק גרעיני.

בין מניעה למכה מקדימה

חלק גדול מהספרות עוסק בנשימה אחת הן במניעה (Prevention) והן במכה מקדימה (Preemptive Strike) כאילו הן נעות על רצף מסוים, כמו שניתן למשל לראות בדוח RAND לחיל האוויר האמריקאי בשם Striking First – Preemptive and preventive attack in US National Security Policy (Mueller et al., 2006). מכה מקדימה היא מכה שמתבצעת ממש בסמוך להתממשות איום כמו מלחמה, ומטרתה פגיעה משמעותית ביכולת לממש את האיום כפי שתוכנן, בדרך כלל בכוח. דוגמה לכך היא מבצע 'מוקד' של חיל האוויר הישראלי ב-5 ביוני 1967 להשמדת מטוסי חיל האוויר המצרי על הקרקע, כמהלך של מכה מקדימה למלחמת ששת הימים. למכה זו היה חלק חשוב בהכרעת הצבא המצרי באותה מלחמה.

מכת מנע יכולה גם לעיתים למנוע מלחמה או איום אחר, אך מהותה אינה תהליך מניעה הפוגע בבניין כוח לקראת מימוש האיום אלא פגיעה ביכולת הפעלת הכוח ממש לפני התממשות. בכך מכה מקדימה שונה ממניעה אסטרטגית, המכוונת לפגיעה בבניין הכוח. בהתאם גם הלגיטימיות של שני התהליכים נתפסת באופן שונה. בעוד שמכה מקדימה תוך שימוש בכוח מוצדקת בספרות ובמשפט הבינלאומי ונתפסת כחלק מהגנה עצמית, הרי מניעה הפוגעת בבניין כוח בשלב שבו האיום רחוק ביותר מכוונה או מיכולת לממשו כנגד מדינה אחרת נתפסת כאקט תוקפני (Mueller et al., 2006, pp. 48-89), בייחוד אם היא משתמשת בכוח

כאסטרטגיה גוררת את הצד השני להיות עסוק יותר בהגנה על עצמו ופחות בתקיפת הצד המונע.

מניעה והרתעה באמצעות שלילה

למניעה יש גם קשר מעניין להרתעה באמצעות שלילה (Deterrence by Denial). הרתעה מסוג שלילה⁹ מכוונת לגביית מחיר גבוה מהתוקף – לא באמצעות איום בפעולת ענישה לגביית מחיר גבוה על תוקפנותו (Deterrence by Punishment) אלא במחיר הגבוה שהוא משלם על התקיפה תוך שהוא אינו מגיע להישגים שציפה להם, כאשר ברקע עומדת גם אפשרות של ענישה.

המקרה של מבצע 'מגן צפוני' להשמדת המנהרות חוצות הגבול של חזבאללה הוא דוגמה לכך. הזמן והמשאבים האדירים שהקדיש חזבאללה לבנייתו במשך מספר שנים נמוגו באחת בעטייה של פעילות מונעת ישראלית, שנמשכה חודשים ספורים בלבד במשאבים סבירים מאוד מצד צה"ל: "יש כאן עבודה יוצאת מן הכלל ששללה את נשק המנהרות מחיזבאללה. הוא השקיע בזה הרבה ואנחנו הרסנו לו את זה". כך אמר ראש הממשלה דאז נתניהו בעת ביקור במנהרות בדצמבר 2012 במהלך המבצע להשמדתן (שלו, 2018), שכיוון בדיוק לרכיב זה של שלילת יכולת שהוקדשו לה משאבים רבים על פני שנים. הצלחה זו של ישראל, שהיא פעולה קלאסית של מניעת התרחשותו של איום, היא גם פעולה קלאסית של הרתעה באמצעות שלילה. זאת כי המוטיבציה של חזבאללה לחזור על פרויקט דומה במהלך שנמשך שנים מספר ושמוקדשים משאבי עתק לביצועו, רק כדי להיווכח בסיכוי גבוה שהוא חסר תועלת שוב – פחתה באופן ניכר מזו שהייתה לפני הפרויקט הראשון.

אם כך במקרה הכללי של איום שהמשאבים הכוללים לבנייתו – מדיניים, צבאיים, תקציביים וכדומה – הם משמעותיים וגדולים מאוד מאלו שנדרשים לצד המגן – המונע – להשמדת האיום בטרם התממשותו, המניעה משיגה גם הרתעה באמצעות שלילה. לעיתים קשה למצוא את העדויות החותכות לכך אצל הצד הבונה את האיום, אך ההתנהגות שלו מצביעה בדיעבד על היווצרות מניעה כזו.

'מגן צפוני' אינו המקרה היחיד. גם מבצע 'אופרה' להשמדת הכור הגרעיני העיראקי הוביל את העיראקים לאחר מכן למסלול בניית יכולת גרעין שהתבססה על העשרת אורניום, שקל להסתירה יותר מאשר הסרתו של כור גרעיני. לא מן הנמנע שהשיקולים של העיראקים לכך היו בשל ההרתעה באמצעות שלילה, שנוצרה כאשר לאחר השקעת המשאבים הרבים של עיראק בפרויקט

בשרידות תשתיות ובטכנולוגיות נגדיות מול נשק מדויק היא השקעה ייחודית שאינה נדרשת ללא איום כזה. לכן נכון במקרה זה להכניס למשוואה את ההשקעה העודפת (B) בבניין הכוח עקב האיום. דוגמאות רלוונטיות נוספות הן למשל מניעת קיומו של נשק כימי אצל אויב, המאפשרת להימנע מפיתוח ומהצטיידות במסכות אב"כ, או מניעת נשק גרעיני המאפשרת להימנע מהוצאות כבדות ביותר כגון יכולת מכה שנייה, או שרידות מתקני שליטה ובקרה. דוגמה מכיוון הפוך היא בניין הכוח אדיר הממדים שישראל עוסקת בו ומשקיעה בו לשם התמודדות עם רקטות – ממ"דים, מערכות אזעקה ומערכות הגנה אקטיבית כמו כיפת ברזל – כולם נועדו להתמודדות עם איום שאילו הצליחה ישראל למנוע (אם כי ייתכן שהדבר מעולם לא היה אפשרי) היא הייתה חוסכת תקציבים אדירים בבניין הכוח הביטחוני שלה.

מניעה אסטרטגית ודילמת הביטחון

עד כאן בחנו את נושא המניעה מהפרספקטיבה של הצד הנוקט אותה כחלק מצמצום האיום עליו בלבד ובדגש על ישראל, והצבענו על כך שבתנאים מסוימים ייתכן שהצד המונע יכול למתן את השקעתו בבניין כוח מול האיום שאותו הוא מסיר במניעה. מכאן נשאלת השאלה הטבעית אם ייתכן שמרוץ החימוש כולו עשוי להתמתן, כלומר אם ייתכן שמניעה אסטרטגית מפחיתה את דילמת הביטחון הקלאסית (Wivel, 2011), או בהתבטאות המתאימה לתפיסה של דילמת הביטחון – האם מניעה אסטרטגית מצמצמת את התהליך של השקעות חוזרות ונשנות של שני הצדדים בביטחון וממתנת את הדילמה, או שהיא מגבירה אותה?

התשובה לכך קשה. מצד אחד, מניעה בולמת התחמשות של הצד השני. בכך היא מהווה אקט תוקפני שמטרתו לשמור על העליונות של הצד הראשון ולכן מגבירה את החשש של הצד השני מתוקפנותו של הראשון, גם אם המניעה בוצעה מסיבות הגנתיות בלבד. מבצע 'מגן צפוני' של השמדת מנהרות חזבאללה הוא דוגמה מצוינת לכך. מה שישראל תופסת כפעולה הגנתית מתחילתה ועד סופה הוא מבחינת חזבאללה חלק ממערכה שלמה שלו כנגד ישראל, הגנתית באופייה מבחינתו, כשהמנהרות מהוות חלק מהיכולת להתמודד עם צה"ל, הנתפס כצבא החזק יותר באזור. מבחינת חזבאללה השמדת המנהרות מונעת ממנו חלק מהאיזון שאליו הוא שואף מול צה"ל, איזון שהוא אינו מוכן לוותר עליו, כפי שהבהיר נסראללה כבר בחודש ינואר 2019 בעיצומו של המבצע, ש"חזבאללה יכול להיכנס לתוך ישראל עכשיו ויכול היה גם לפני שהמנהרות התגלו" (The Arab American News Staff, 2019). האקט

"קשה". לכן, באופן טבעי המחיר (P) בשימוש בכוח למניעה גבוה ביותר, בוודאי לעומת מכה מקדימה.

מניעה כאסטרטגיה לצמצום מרוץ חימוש ובניין הכוח העצמי

מניעה מאפשרת לצמצם את בניין הכוח העצמי של הצד המונע מול האיום שנמנע. למשל, אם ישראל תצליח לאורך זמן למנוע יכולת אסטרטגית של טילים מדויקים בידי חזבאללה, היא תוכל לחסוך תקציבי עתק בבניית יכולת להתמודד עם טילים כאלו מכל הסוגים: יכולות הגנה אקטיביות, יכולות הטעיה, מנהור וביטון של תשתיות חיוניות ועוד. במילים אחרות: מניעה כזו לא רק מתמודדת עם הנזק שעלול להיגרם כתוצאה מהתממשות האיום אלא גם עשויה לחסוך משאבים רבים של בניין הכוח הנגדי העצמי, שישראל נדרשת לבנותו לאותו יום פקודה שבו האיום יתממש.

מכת מנע יכולה גם לעיתים למנוע מלחמה או איום אחר, אך מהותה אינה תהליך מניעה הפוגע בבניין כוח לקראת מימוש האיום אלא פגיעה ביכולת הפעלת הכוח ממש לפני התממשותה. בכך מכה מקדימה שונה ממניעה אסטרטגית, המכוונת לפגיעה בבניין הכוח.

כיצד נכניס שיקול זה לשיקולי קבלת ההחלטות על מניעה? הדרך הנכונה היא הוספת פרמטר, נקרא לו B עבור Capacity Building, בצד הימני של משוואת המניעה: $Payment = C(Cost) + P(Price) < B + p^*D$. בהתאם, במקרים שבהם התמודדות עם איום מחייבת בניין כוח מסוג חדש, שלא נבנה עד אותו זמן ושלא נבנה בשל צרכים אחרים, נכון שמקבלי ההחלטות ינסו להעריך את המחיר (B) של בניין כוח כזה ויביאו אותו בחשבון באי-שוויון המניעה.

B בעצם מגדיל את הרווח האפשרי של תהליך מניעה, כאשר גידול זה ברווח שונה מהרווח בגין מניעת הנזק (D). שכן בעוד הרווח (D) הוא הסתברותי (p) הרי B אינו תלוי בסיכוי להתממשות האיום, משום שבניין הכוח מול איום חדש מתקיים בכל מקרה, ללא קשר כמעט לסיכוי שיופעל, כלומר עלותו קיימת גם אם האיום אינו מתממש לעולם. נובע מכך של-B יש אפקט משמעותי גם לגבי הפחתת הרתיעה ממניעה, משום שחלק מרתיעה זו נובע מהספקולטיביות של הרווח האפשרי מאי-התממשות האיום והנזק בעטיו (D), בעוד שכאמור, הרווח מההשקעה (B) בבניין כוח מול האיום כמעט ודאי.

הדוגמה של בניין כוח מול איום של טילים מדויקים מתאימה למקרה זה, משום שההשקעה העודפת

שישראל מתמודדת עימם אלא גם את רמת החיכוך והאבדות לשני הצדדים, אילו התממש איום זה והצד השני היה משתמש בו. כלומר: גם אם ברור לכולנו שישראל הייתה מצליחה להתמודד ולהכריע את האויב המשתמש במנהרות, הרי מחיר הכרעה כזו בנזק ובאבדות משמעותיות היה גבוה הרבה יותר מעלות השמדת המנהרות בידי ישראל, כפי שמשוואת המניעה מראה. אך לא רק לישראל: גם חזבאללה וגם לבנון ואזרחיה נפגעו מהשמדת המנהרות הרבה פחות מאשר מפעולה אקטיבית ישראלית שהייתה מתבצעת אילו השתמשו אנשי חזבאללה במנהרות. ולא רק לבנון. טבען של מלחמות שלעיתים הן גולשות גם מעבר לאזור המצומצם שבו החלו. במילים אחרות: אף שחזבאללה תופס את הפעולה הישראלית כתוקפנות ולא כהגנה, ואף שאינו מפסיק לנסות למצוא דרכים לאיזון מול צה"ל, הרי חלק מהאפשרויות שלו נדחו לזמן רב ולכן גם אם יתרחש עימות, הוא יהיה מוגבל יותר בשלב זה. נושא זה של הפחתת הפגיעה הכוללת, צמצום החיכוך וההתנגשות בכלל או לפחות דחייתם, אינו מופיע באי-שוויון המניעה כמו שהוא, כלומר בשיקוליה של ישראל להשמדת המנהרות. מדוע הוא חשוב? משום שמניעה אסטרטגית של בניין כוח במדינות לא-דמוקרטיות או על ידי ארגוני טרור או מנהיגים מגלומנים היא מעשה שגם כאשר הוא כרוך בתוקפנות מקומית בזמן נתון, הוא דוחה שוב ושוב את האפשרות להשתמש באמצעים אלו ומוביל לעולם עם פחות תוקפנות באופן כולל, פחות חיכוך ופחות התנגשויות – עולם טוב יותר. אולי לא עולם של שלום אך עם פחות מלחמות, או לפחות מוגבלות יותר.

זוהי נקודה שקשה לנו לעיתים להפנים. קיימת ההבנה הרציונלית שלעיתים מחיר מסוים היום מונע מחיר כבד מחר. ואולם האינסטינקט הבסיסי שפושא בעולם הדמוקרטי, המבוסס ובצדק על אמונה שהפחתה קבועה בחיכוך ובתוקפנות מיטיבה לאורך זמן עם העולם במונעה מלחמות, נכון עד גבול מסוים – אותו גבול שעלול להפקיר את המחר במחיר השקט של היום. קשה לנבא, אך צריך לאפשר דיון כזה.

לכן אנו מצביעים על כך שייתכן כי נכון להכניס לשיח העולמי את נושא המניעה, לא רק כפעולה שהקונוטציה הראשונית שלה היא שלילית, שכן בזמן ביצועה היא נתפסת פעמים רבות כאירוע המעלה את סף החיכוך, אלא דווקא באופן חיובי, כאירוע הנוקט חיכוך מועט לשם מניעת חיכוך והתנגשות גדולים יותר. לא תמיד, לא בכל דבר, אך פעמים רבות זו המשמעות של מניעה. הפצצת הכור הגרעיני בעיראק הייתה בדיוק מאורע כזה, שהגינניים כלפיו ברחבי העולם היו מיידיים ונרחבים.

הישראלי של השמדת המנהרות אולי הפחית את יכולותיו של חזבאללה בעת שבוצעה הפעולה, אך בוודאי לא ריפה את ידי הארגון מניסיון להמשיך לשאוף לאיזון מול ישראל, ייתכן עם מנהרות חדשות בעתיד או באמצעות כלים אחרים. במובן זה מבצע מגן צפוני לא מיתן את דילמת הביטחון כלל וכלל.

גם פגיעה בתוכנית גרעין של מדינות אויב, שנתפסת בישראל כפעולה הגנתית משום החשש שמדינות אלו אינן דמוקרטיות ואין לסמוך על התנהגות המנהיגים שלהן, ובשל שימוש אפשרי באופציה גרעינית אם תהיה כזו בידיהם, נתפסת בצד השני כחלק משימור העליונות הישראלית, שהרי היא עצמה, על פי פרסומים שונים, מחזיקה בנשק גרעיני. כל מה שרוצות מדינות האויב הוא להגיע לאיזון אסטרטגי. במקרה של פעולת המניעה של השמדת הכור העיראקי אוסיראק, למשל, לעיראקים היו סיבות רבות ומשאבים רבים להמשיך לפתח את תוכנית הגרעין שלהם, כך שמייד לאחר הפעולה הם פנו לתוכנית מקיפה חדשה לפיתוח נשק גרעיני על בסיס אורניום מועשר, תוכנית שקל יותר להסתירה ולהגן עליה, כלומר המשיכו במאמץ ואף הגבירו אותו. הפעם הבאה שתוכניתם הופסקה הייתה יותר מעשור לאחר התקיפה הראשונה, בשל מלחמת המפרץ ותוצאותיה. אך יש גם דוגמה נגדית. במקרה הסורי למשל, עד כמה שניתן לשפוט ולהבין עד כה, 15 שנים אחרי פעולת המניעה ב־2007, הסורים לא המשיכו את מסעם לנשק גרעיני. מה שקובע כנראה את מידת ההתגברות של מאמץ בניין הכוח או הפחתתו הוא הסיטואציה האסטרטגית, האינטרסים, הכוונות והיכולות של כל צד. לכאורה, כפי שניתן להסיק מהדוגמאות ומניתוח הדברים, מניעה אסטרטגית עשויה להפחית את הצורך של בניין כוח עצמי כפי שנתחם בסעיף הקודם, אך בדרך כלל היא לא תצמצם את מרוץ החימוש הכולל ואת דילמת הביטחון, אלא דווקא תאיץ אותה.

מניעה אסטרטגית כמיטיבה את מצב העולם

גם אם נראה שברוב המקרים דילמת הביטחון אינה מצטמצמת עקב תהליכי מניעה אסטרטגית ואפילו מתגברת, פעמים רבות המניעה, המכוונת במהותה כנגד בניין כוח, כלומר מסירה איום עוד טרם התממשותו, ייתכן שיש בה דווקא כדי להוריד את מפלס החיכוך בעולם מסיבות אחרות לחלוטין. כיצד? מניעת התממשותו של איום מונעת, או לפחות דוחה, את ההתנגשות הקשה בין מדינות ואת האבדות והנזק הנלווים להתנגשות זו לשני הצדדים, ומשם לאזור ולעולם.

למשל, היכולת למנוע את התממשות איום המנהרות חוצות הגבול לישראל אינה מצמצמת רק את האיומים

האם מניעה אסטרטגית מתאימה במיוחד לישראל?

חלק ניכר מהניתוח שבוצע וכן מהמודל שהוצג ונותר אינו תלוי בהנחות יסוד ספציפיות לישראל. לעומת זאת, ניתוח עלייתה של רגל המניעה ושל התרחישים נעשה בהסתכלות אסטרטגית על ישראל, ולא בכדי. בעבר, באותם ימים שישראל התמודדה בעיקר עם צבאות קונוונציונליים של מדינות ערב, היא הייתה דומה למדינות אחרות מבחינת האיומים עליה ובאופן ההתמודדות איתם, והמניעה אכן לא הייתה מרכיב מרכזי בתורת הביטחון שלה. ואולם האיומים הייחודיים על ישראל שינו מצב יסוד זה. ישראל הייתה הראשונה שביצעה פעולת מניעה תוקפנית (ב־1981) שהפכה לדוקטרינה שלמה, ובכך היא ייחודית בעולם. זאת משום שהיא פועלת במרחב לא־דמוקרטי שמאיים בחלקו בריש גלי על עצם קיומה והיא תופסת איומים אלו כאמיתיים, ולכן, אם תתלווה אליהם יכולת גרעין היא תהיה בבעיה חמורה. מכאן הדוקטרינה והמעשה.

זאת ועוד, ישראל פועלת תחת איום קבוע של טרור מסוגים שונים בסמוך לגבולותיה ובמידה מסוימת בתוכה, וזהו מצב גיאואסטרטגי ייחודי בעולם (מאות אלפי רקטות מכוונות לעריה, פעולות טרור יום־יומיות, מדינות כושלות שאינן מתפקדות גובלות בה). כל אלו ייחודיים לישראל ומסבירים מדוע עקרון המניעה מתאים לה במיוחד. בהקשר זה נציין, אך ללא ירידה לעומק הדברים, שהדיון בארצות הברית בנושא מניעה התרחב באחת לאחר פיגועי ה־11 בספטמבר, שהעמידו את המדינה בפני תופעה חדשה: טרור עם יכולות אימתניות. אירועים אלו דחפו את ממשל בוש וחוקרים רבים להציע את עקרון המניעה ולדון בו באופן חסר תקדים למה שהיה קודם לכן.

עולה מכך שאף כי מניעה אסטרטגית היא עיקרון המתאים לכל מדינה, היא מתאימה בייחוד לסיטואציות מסוימות, וישראל כיום היא המדינה המרכזית שבה מתקיימות סיטואציות כאלו. לכן היא גם המקום הנכון לפתח את החשיבה סביב עיקרון זה וגם להכניסו כעקרון יסוד לתורת הביטחון הלאומי שלה. על כן נכון שחוקרים ומלומדים ישראלים יפתחו על בסיס מסמך זה היבטים נוספים של מניעה כמו היבטים משפטיים, התאמתה לסיטואציות משתנות, אופן קבלת החלטות בנושא, המשך פיתוח המודל וכדומה. טוב יעשו מקבלי החלטות ויועציהם אם ינסו להפוך את העקרונות התאורטיים המוצגים במסמך זה לאסטרטגיה פרקטית לביצוע.

הם כללו הצהרות של בכירי הממשל האמריקאי כנגד הפעולה, עד כדי קריאה של סגן הנשיא באותה עת בוש (האב) להטיל על ישראל סנקציות, ומאמרי מערכת וקריאות בעיתונות האמריקאית כנגד ישראל שסיכנה את כלל העולם בפעולה זו (הורביץ, 2003). "מתקפת הפתע של ישראל על הכור הצרפתי ליד בגדאד הייתה אקט של תוקפנות בלתי נסלחת וקצרת רואי", נכתב במאמר מערכת של הניו יורק טיימס (שדות, 2013, עמ' 44). קולות אלו התחלפו בעשור שלאחר מכן ב־1991, עם פתיחתה של מלחמת המפרץ הראשונה, בשבחים לישראל ובתודה על המעשה האמיץ שעשתה ב־1981 – שבחים שחלקו לה משלחות של סנטורים וחברי קונגרס שהגיעו לפגישות עם ראש הממשלה דאז יצחק שמיר, מאמרי מערכת בעיתונות האמריקאית עם התנצלות בפני ישראל ובפני ראש ממשלתה בעת התקיפה, מנחם בגין, על הביקורות שהוטחו בהם עשור קודם לכן (הורביץ, 2003). שר ההגנה האמריקאי באותה עת שלח מכתב לשגריר ישראל בווישינגטון דוד עברי, שכיהן בעת השמדת הכור בעיראק כמפקד חיל האוויר, ובו תמונת לוויין של הכור המופצץ עם כיתוב: "בתודה ובהערכה. הקלתם על משימותינו בסופה במדבר" (שדות, 2013, עמ' 46). נקודת המפתח כאן היא ההבנה המאוחרת של האמריקאים (במלחמת המפרץ הראשונה) שהמעשה התוקפני של ישראל ב־1981 יצר עולם טוב יותר לאנושות כולה, לא רק בפרספקטיבה הצרה של ישראל אלא גם בפרספקטיבה כוללת של העולם, משום שאותה שלילת יכולות של סדאם חוסיין ב־1981 אפשרה לאמריקאים להילחם בו לאחר פלישתו לכווית ללא חשש מתרחיש גרעיני.

שלילת יכולות ממדינות לא־דמוקרטיות ומידיהם של מנהיגים לא אחראים, גם אם היא יוצרת תוקפנות מקומית במקום ובזמן ונראית ונתפסת כבלתי אחראית, מערערת יציבות או מתגרה וגורמת לעימות באותה עת, הרי בפרספקטיבה גלובלית ארוכת ימים ייתכן שהיא מונעת שפיכות דמים וחיוכוך בהיקף גדול הרבה יותר. כלומר לעיתים מחיר ההתמכרות לשקט מקומי והחשש מפעולה (רתיעה ממניעה) עולה בשלב מאוחר יותר עשרת מונים לאנושות כולה. הבנה זו היא שעומדת ביסוד הניסיון של ישראל להסביר את חשיבותה של מניעת בניין כוח גרעיני על ידי איראן, לא רק בהקשר המצומצם והחשוב מאוד של ישראל אלא גם במבט על עתיד העולם והאנושות כולה.

סיכום

השימוש במניעה ככלי במדיניות הביטחון של ישראל החל באופן מעשי עם הפצצת הכור הגרעיני אוסיראק בעיראק ב-1981, והפך עם השנים למה שמכונה "דוקטרינת בגין" כנגד הקמת יכולת גרעין במדינות אויב. במהלך העשור האחרון גבר העיסוק במניעה כמרכיב בתפיסת הביטחון של ישראל גם מעבר למניעת נשק גרעיני בלבד, למשל מניעת בניין כוח אסטרטגי רקטי מדויק, מניעת טרור או מניעת שימוש במנהרות חוצות גבול. עם זאת, המניעה אינה מהווה עדיין גורם מרכזי בתפיסת הביטחון של ישראל והעיסוק בה חסר הקשר אסטרטגי עמוק המאפשר לשרטט את קווי המתאר לשימוש בה ולקבלת החלטות בנושא, וכן לקבוע מה מקומה של המניעה כעיקרון אסטרטגי במסגרת תפיסת הביטחון הכוללת של ישראל.

מטרתה של עבודה זו, אם כן, הייתה לבחון את התפתחותה של המניעה בשיח ובמעשה של הביטחון הלאומי של ישראל ולהצביע על חשיבותה ההולכת וגוברת כעקרון יסוד בתחום הביטחון הלאומי. תחום זה נעשה מרכזי יותר ויותר בכלל ועבור ישראל בפרט, עקב ירידתם של איומים מסורתיים ועלייתם של אחרים ש"רגל" ההכרעה – רגל מרכזית בתפיסה הישראלית – נעשית פחות ופחות רלוונטית לגביהם בתצורתה המוכרת, בעוד המניעה אפקטיבית מאוד לחלקם. הכלי המרכזי שבו השתמשנו להתמודדות עם נושאים אלו הוא מודל חדשני לניתוח קבלת החלטות בתרחישי מניעה, העומד על המתח שבין עלות המניעה (במשאבים) ומחירה (תגובת הצד השני וגורמים בינלאומיים) לעומת הרווח העתידי האפשרי של מניעת הנזק בגין התממשות איום, ומוביל לאישויון המניעה המציג את כדאיותה בתרחישים השונים:

$$\text{Payment} = C (\text{Cost}) + P (\text{Price}) < \\ p (\text{probability}) * D (\text{damage})$$

ניתוח המודל ברמה התאורטית מצביע על מספר תופעות חשובות:

- הראשונה – רמת רגישות גבוהה של מקבלי ההחלטות לא רק למחיר השימוש במניעה אלא גם לשונות האפשרית של מחירה. הווה אומר: עד כמה השונות מרוכזת סביב תוחלת המחיר או פרוסה בצורה רחבה, עם מקרים שבהם המחיר עשוי בהסתברות מסוימת, גם אם נמוכה מאוד, להאמיר עד כדי כך שמתבצע היפוך של אישויון המניעה. במילים אחרות: אף שתוחלת התשלום על מניעה נמוכה מתוחלת הנזק הצפויה ומתקיים אישויון ברור לטובת החלטה על

מניעה, הרי בתרחישים בולטים מסוימים המניעה יקרה יותר.

- השנייה – רגישות להערכה הסובייקטיבית של סיכויי התממשות האיום ונטייה להמתין לעלייה בסיכוי זה לפני קבלת החלטות על מניעה, או נקיטת שיטות של מניעה חלקית ובפרט כאשר מחירה גבוה. מצד שני, הבעייתיות בהמתנה כזו היא שקיימת אפשרות לאבד את יכולת המניעה, משום שההמתנה עלולה לגרום לכך שעלותה או מחירה יחרגו ממה שניתן לספוג, ולכן תיתכן הגעה לנקודת אל-חזור והמניעה לא תהיה עוד אפשרית או כדאית.

- השלישית – תופעת רתיעה ממניעה גם כאשר ייתכן שהיא כדאית באופן עקרוני. זאת עקב תפיסת מחיר המניעה כהפסד בטוח בהווה לעומת תפיסת מניעת הנזק כרווח ספקולטיבי עתידי – תפיסה הנגזרת מתופעות שהמחקר הפסיכולוגי של קבלת החלטות בתנאי אי-ודאות מצביע עליהן וגוררת, כאמור, הירתעות מתהליך מניעה גם כאשר למעשה הוא אמור היה להיות כדאי אילו נשקל כבחירה בין חלופות זו מול זו ולא מתוך נקודת ייחוס של הפסד מול רווח. מתוך כך הצבענו על שלושה אזורים שונים של קבלת החלטות על מניעה ואזור רתיעה ממניעה, שלפיהם מתקבלות החלטות המניעה (סכמה 1). הראשון – אזור שבו אין טעם לנקוט מניעה משום שתוחלת הנזק האפשרית מאיום בתוכו היא נמוכה ואינה מצדיקה תהליך מניעה, שהוא ביסודו יקר וספקולטיבי. מהצד השני – אזור שבו תוחלת הנזק מאיום היא גבוהה ביותר, כמו למשל באיום גרעיני, ופעמים רבות נכון לנקוט באזור זה תהליך מניעה. באמצע יש אזור מעניין של איומים שאינם קיומיים, אך תוחלת הנזק בהם משמעותית וניתן לשקול בהם תהליך של מניעה אסטרטגית. זהו בדיוק האזור שבו אנו רואים בעשור האחרון פעילות מניעה ערה יותר.

הטענה שלנו – דסקרפטיבית מניתוח העשייה והספרות הביטחונית ומניתוח תרחישי מניעה מהעת האחרונה, ונורמטיבית מניתוח השינויים בדינמיקה האסטרטגית והטכנולוגית באיומים על ישראל – מצביעה על כך שאיומים רבים יותר מאשר בעבר נמצאים באזור אמצעי זה, ולכן הם הופכים את המניעה האסטרטגית לנכונה וכדאית הרבה יותר מבעבר, לשלל איומים ותרחישים. זאת בייחוד בתרחישים הולכים ומתרבים של איום חמור על העורף ועל תשתיות ישראליות שמקורו בארגוני טרור או ארגונים היברידיים (ארגוני טרור סמי-מדינתיים), שההתמודדות עימם כיום גובה מחירים נמוכים מבעבר, ובעיקר בזכות היכולת להשתמש באמצעים טכנולוגיים שלא היו קיימים קודם לכן. בכך

היתרונות המובהקים של שימוש במניעה והרלוונטיות הגוברת שלה בתרחישים רבים שלא התממשו בעבר, כפי שמוצג היטב בסיוע המודל, מביאים אותנו למסקנה העולה ממאמר זה: על עקרון המניעה להפוך לעקרון יסוד בתפיסת הביטחון של ישראל ועליו להיות אחת מ"חמש הרגליים" של התפיסה, כאשר הוא מחזק את נושא ההתמודדות עם האיומים – הכרעה, הגנה ומניעה – ובונה איזונים נכונים ביניהם.

אביתר מתניה הוא פרופסור בבית הספר למדע המדינה, ממשל ויחסים בינלאומיים באוניברסיטת תל אביב. הוא מכהן שם כראש התוכנית לתואר שני בלימודי ביטחון וכראש התוכנית לתואר שני בלימודי סייבר: פוליטיקה וממשל, וכן כראש מרכז ארום לחקר מדיניות ואסטרטגיית אוויר וחלל. פרופ' מתניה הוא חבר מערכת "עדכן אסטרטגי". בין השנים 2012–2018 הקים את מערך הסייבר הלאומי ועמד בראשו. eviatarm@tauex.tau.ac.il

מנחם בכרך הוא תת־אלוף במילואים בצה"ל ובוגר המסלול המחקרי של התוכנית לתואר שני בלימודי ביטחון בבית הספר למדע המדינה, ממשל ויחסים בינלאומיים באוניברסיטת תל אביב. עבודת המחקר שלו עסקה בעקרון המניעה. כיום הוא דוקטורנט באוניברסיטת בראזיל. bmena@012.net.il

מקורות

- אבן, ש' (2018). **הערכת המודיעין ואומנות מניעת המלחמה**. המכון למחקרי ביטחון לאומי, מבט על, 1023, עמ' 3. <https://bit.ly/3CmSQPq>
- איזנקוט, ג', וסיבונ, ג' (2019). **קווים מנחים לתפיסת ביטחון לישראל**, מזכר 196. המכון למחקרי ביטחון לאומי. <https://bit.ly/3IPXpWj>
- אסטרטגיית צה"ל** (2018). <https://bit.ly/3VKoXzr>
- אראל, י' (2022, 21 באפריל). **בנין על תקיפת הכור בעיראק: "לילות קשים עברו עלי, ייסורי נפש ממש", הפרוטוקולים נחשפים**. <https://bit.ly/3GJSrYy>. N12
- בוחבוט, א' (2018, 11 בדצמבר). **חפירה מסובכת ומאות אלפי שקלים ביום: מגן צפוני יימשך חודשים**. וואלה! <https://bit.ly/3WftCJI>
- בן־ישראל, י' (2013). **תפיסת הביטחון של ישראל**. מודן הוצאה לאור ומשרד הביטחון, הוצאה לאור.
- בראל, א' (2014). **מלך מהנדס – דוד בן גוריון, מדע ובינוי אומה**. מכון בן גוריון לחקר ישראל והציונות – אוניברסיטת בן גוריון בנגב.
- ברון, א' (2022). **מעליונות אווירית למהלומה רב־ממדית: השימוש בכוח האווירי ומקומו בתפיסת המלחמה הכוללת של ישראל**, מזכר 219. המכון למחקרי ביטחון לאומי. <https://bit.ly/3Gly7af>
- דקל, א' ועינב, ע' (2017). **תפיסת ביטחון לאומי מעודכנת לישראל**, מזכר מיוחד. המכון למחקרי ביטחון לאומי. <https://bit.ly/3COEYxJ>
- הורביץ, צ' (2003). מבט מושינגטון. בתוך מ' פוקסמן־שעל, עורך, **הפצצת הכור הגרעיני בעיראק – קובץ מאמרים והרצאות** (עמ' 56–57). מרכז מורשת מנחם בגין.
- הראל, ע' (2022, 24 במרס). **איש הצללים מהמוסד מספר על הרגע הדרמטי שבו ישראל כמעט תקפה באיראן. הארץ**. <https://bit.ly/3XeT03H>

עולה לעיתים עלות המניעה (המשאבים הנדרשים עבורה) אך מחירה פוחת, מה שמאפשר ודאות רבה יותר בתהליך, ובהתאם קבלת החלטות נוחה יותר בדבר כניסה לתהליכי מניעה.

על עקרון המניעה להפוך לעקרון יסוד בתפיסת הביטחון של ישראל ועליו להיות אחת מ"חמש הרגליים" של התפיסה, כאשר הוא מחזק את נושא ההתמודדות עם האיומים – הכרעה, הגנה ומניעה – ובונה איזונים נכונים ביניהם.

ניתוח באמצעות המודל של תרחישי עבר והווה של מניעה שישראל יזמה אפשר למקד את הדילמות הספציפיות שמקבלי ההחלטות היו נתונים בהן בכל אחד מהם, וכן לנתח את אופן קבלת ההחלטה או אי־קבלתה בהתאם לסיטואציה האסטרטגית. התרחישים שנבחנו היו הפצצת הכור הגרעיני בעיראק ב־1981, הפצצת הכור הסורי ב־2007, השמדת המנהרות חוצות הגבול של חזבאללה בסוף 2018 ותחילת 2019, המב"ם (המערכה בין המלחמות) בסוריה למניעה או לצמצום נשק רקטי מדויק בידי חזבאללה בלבנון מאז 2013, ולבסוף ההתמודדות עם תוכנית הגרעין האיראנית. תרחישי קבלת ההחלטות נותחו על פי אי־שוויון המניעה והמודל המוצע להבנת המתחים הספציפיים בכל אחד מהתרחישים, הדילמות העיקריות, ההתמודדות איתן ומתי הועדפו הפחתת המחיר או צמצום השונות שלו על פני שכנוע בגודל הנזק והזרימה של תהליך קבלת ההחלטות, ומתי דיון על אפשרות מניעה עתידית השפיע על קבלת ההחלטות (סכמה 2).

כמוצג במסמך זה, לשימוש במניעה אסטרטגית ככלי משמעותי בארגז הכלים של ישראל מול איומים מגוונים, וזאת בצמוד לעקרונות ההכרעה וההגנה כמשולש של מענה כולל להתגברות על איומים לפני (מניעה) בעת (הכרעה) ובסמוך (הגנה) להתהוותם, יש יתרונות רבים. המענה המשולש המשולב הזה מבחינה תפיסתית מגביר את יכולת התגובה המשתנה והמותאמת של ישראל לאיומים השונים. המניעה מוסיפה לו את היכולת להשתמש בכלים נוספים מעבר לכלים צבאיים קשים, כמו כלים מדיניים, תודעתיים וכלכליים, וכן בעוצמה רכה. כך גדל מגוון הכלים שישראל יכולה להשתמש בהם, המקנים לה עוצמה רבה במקומות שונים ובחזיתות שונות. לכן השימוש במניעה יכול להוות כלי מרכזי בהתמודדות עם איומים רבים ולצמצם במקביל את המקרים שבהם ישראל נדרשת להפעיל עוצמה קשה בתרחישים רבים ומגוונים.

- status quo bias. *Journal of Economic Perspectives*, 5(1), 193-206. DOI: 10.1257/jep.5.1.193
- Kahneman D., & Tversky, A. (1979). Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica*, 47(2), 263-291. <https://doi.org/10.2307/1914185>
- Lifshitz, I., & Seri-Levy, E. (2022). Israel's interwar campaigns doctrine: From opportunism to principle. *Journal of Strategic Studies*. <https://doi.org/10.1080/01402390.2022.2104254>
- Lobell, S. E. (2020). Why Israel launched a preventive military strike on Iraq's nuclear weapons program (1981): The fungibility of power resources. *Journal of Strategic Studies*. DOI: 10.1080/01402390.2020.1837116
- Moshinsky, A., & Bar-Hillel, M. (2010). Loss aversion and status quo label bias. *Social Cognition*, 28(2), 191-204. DOI:10.1521/soco.2010.28.2.191
- Mueller, K. P., Castillo, J. J., Morgan, F. E., Pegahi, N., & Rosen, B. (2006). *Striking first: Preemptive and preventive attack in U.S. National Security Policy*. RAND. <https://bit.ly/3iGslxO>
- The Arab American News Staff. (2019, January 26). *Nasrallah: Hezbollah could enter Israel now and before tunnels were found*. <https://bit.ly/3GKSP99>
- Wertman, O. (2022). When Israel destroyed Syria's nuclear reactor: The inside story. *Middle East Quarterly*, 59(2). <https://bit.ly/3QI9fUn>
- Wivel, A. (2011). Security dilemma. In B. Badie, D. Berg-Schlosser, & L. Morlino (Eds.), *International Encyclopedia of Political Science*, Vol. 7 (pp. 2389-2391). SAGE Publications. <https://doi.org/10.4135/9781412959636.n549>
- ועדת החוץ והביטחון (1981, 9 ביוני). **פרוטוקול ישיבה מיום 9.6.1981**. <https://bit.ly/3WeCFuG>
- מועלם, מ' (2022, 4 באוקטובר). **פסע ממלחמה: כך נעצרה ברגע האחרון התקיפה הישראלית באיראן**. וואלה! <https://bit.ly/3Wfuvlw>
- מרידור, ד' ואלדדיר' (2018). **תפיסת הביטחון של ישראל – דו"ח הוועדה לגיבוש תפיסת הביטחון (ועדת מרידור) ובחינתו בחלוף עשור**. מזכר 182. המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- מתניה, א' וסרילוי א' (2021). בקלע ובאבן – אסטרטגיה של רדוקציה טכנולוגית. **עדן אסטרטי**, 24(2). <https://bit.ly/3iDH3p9>
- נאור, א' (2003). ניתוח תהליך קבלת החלטות. בתוך מ' פוקסמן שעל, עורך, **הפצצת הכור הגרעיני בעיראק – קובץ מאמרים והרצאות** (עמ' 23–26). מרכז מורשת מנחם בגין.
- נסים, מ' (2003). מנהיגות ונועזות בהשמדת הכור העיראקי. בתוך מ' פוקסמן שעל, עורך, **הפצצת הכור הגרעיני בעיראק – קובץ מאמרים והרצאות** (עמ' 18–22). מרכז מורשת מנחם בגין.
- נקדימון, ש' (2003). הארות והערות על "מבצע אופרה". בתוך מ' פוקסמן שעל, עורך, **הפצצת הכור הגרעיני בעיראק – קובץ מאמרים והרצאות** (עמ' 42–45). מרכז מורשת מנחם בגין.
- נתניהו, ב' (2022). **ביבי – סיפור חיי**. סלע מאיר.
- עילם, ע' (2009). **קשת עילם – הטכנולוגיה המתקדמת – סוד העוצמה הישראלית**. ידיעות אחרונות וספרי חמד – משכל.
- עמידורו, י' (2020). תפיסת הביטחון הלאומי של מדינת ישראל. **בין הקטבים** 28–30, 19–34. <https://bit.ly/3knmFJi>
- פלג, א' (2021). קיר הברזל: כוח מגן עברי לעם ישראל בארץ ישראל. **עת'מול**, 270, 10–15.
- פלג-עוזיהו, א' (2016). מנחם בגין. מלחמת בררה מוסרית: השפעת השואה על תפיסת הביטחון של מנחם בגין. **עינים בתקומת ישראל**, 26, 219–248. <https://bit.ly/3H8auJF>
- פרייליך ד' (2019). **תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל: אסטרטגיה חדשה לעידן של תמורות** [תרגום ועריכה א' אידן]. מודן הוצאה לאור.
- פרס ביטחון ישראל תשע"ח: למפתחי גילוי המנהרות** (2018, 26 ביוני). משרד הביטחון. <https://bit.ly/3H3NVWn>
- קובוביץ, י' (2019, 13 בינואר). **זה"ל: איתרנו את כל מנהרות חיזבאללה בשטח ישראל, מבצע "מגן צפוני" הסתיים**. **הארץ**. <https://bit.ly/3w9VbcM>
- שבתאי ש' (2010). תפיסת הביטחון של ישראל – עדכון מונחי יסוד. **עדן אסטרטי**, 13(2). <https://bit.ly/3Xf1LL2>
- שדות, א' (2013). המערכה נגד אוסיראק – ממצאים מארמונו של סדאם. **מערכות**, 450, 40–46. <https://bit.ly/3IPCrXG>
- שי, ש' (2015). **"המניעה והסיכול" כמרכיבי יסוד בתפיסת הביטחון של ישראל**. כנס הרצליה ה-15, יוני 2015. <https://bit.ly/3Qlydmx>
- שי, ש' (2018). **המניעה, הסיכול ומכת המנע כמרכיבי יסוד בתפיסת הביטחון של ישראל**. נייר רקע לכנס הרצליה ה-18. <https://bit.ly/3iIMrHO>
- שלו, ט' (2018, 25 בדצמבר). **נתניהו: מבצע מגן צפוני מאחורינו, שללנו את נשק המנהרות**. וואלה! <https://bit.ly/3XeORN5>
- תיבון, נ' (2011). 1953 – השנה שבה עוצב זה"ל. **מערכות**, 438, 18–27.
- Dostri, O. (2019). *The buildup of forces for IDF underground warfare*. The Jerusalem Institute for Strategy and Security (JISS). <https://bit.ly/3Hgy1br>
- Jervis, R. (2003). Understanding the Bush Doctrine. *Political Science Quarterly*, 118(3), 365-388. <https://bit.ly/3QW3CSZ>
- Kahneman, D., Knetsch, J.L., & Thaler, R. H. (1991). Anomalies: The endowment effect, loss aversion and

הערות

- 1 "הציונות הצבאית" היא אותה ציונות שהאמינה כי לצד המאמץ המדיני מול המעצמות להקמת מדינה יהודית בארץ ישראל ("הציונות המדינית") נדרש גם להקים כוח מגן עברי שיאפשר את ההקמה בכוח הזרוע ויגן על המפעל הציוני.
- 2 מאמרו של ז'בוטינסקי 'על קיר הברזל' פורסם לראשונה ברוסית בעיתון ראזסוויט ב-4 בנובמבר 1923. עותק בעברית ניתן למצוא באדיבות מכון ז'בוטינסקי.
- 3 יש המעדיפים להציג את תפיסת שלוש הרגליים לפי הסדר הלוגי של הרתעה, הכרעה והתרעה, סדר העוקב אחרי לוגיקה של קיומה של הרתעה קבועה כנגד האויבים, שכשהיא קורסת וישראל נתקפת – נדרש לעבור להכרעה המבוססת על התרעה כמוצג בהמשך. בהצגה כאן בחרנו להיצמד ללוגיקה אחרת של שלוש הרגליים, המתמקדת בכך שהרתעה שבה עוסקת תפיסת הביטחון אינה הרתעה קלאסית אלא הרתעה מצטברת, שמשמעותה חוסר תקווה של האויבים להביס את ישראל עקב קיר הברזל שהיא תיצור, הרתעה שתיווצר רק לאחר סבבי מלחמה. לכן הלוגיקה היא בסדר זה: ההכרעה (קיר ברזל) היא העיקרון הראשי שנזקק להתרעה, כאשר ההרתעה תיווצר באופן מצטבר רק לאחר שההכרעה תחזור על עצמה שוב ושוב.
- 4 תוכנית 18 הנקודות של בן-גוריון ב-1953 התקבלה על ידי הממשלה, והיא הדבר הקרוב ביותר לתפיסה שלמה שאומצה על ידי הממשלה.
- 5 יש שמציעים להשתמש במילה סבירות (likelihood) במקום הסתברות (probability), כדי להדגיש את האופי הלא-מתמטי של הסתברות זו, כלומר את היותה הערכה לגבי סבירות התרחשות

- 8 האיום והנזק הצמוד אליו. יש בכך יתרונות מסוימים, בעיקר משום שאכן זו הערכה סובייקטיבית של מקבלי ההחלטות. עם זאת, סבירות בתחום ההסקה הסטטיסטית מכוונת למשהו שונה בדרך כלל, ודווקא הסתברות מתאימה יותר למה שאנחנו מכוונים אליו במודל, והוא הסיכוי המצטבר להתרחשות. לכן בחרנו במונח זה.
- 6 פרס וגם אחרים בעולם טענו במשך שנים שהפצצת הכור הייתה שגיאה, משום שהיא דחפה את העיראקים להרחיב את תוכנית הגרעין שלהם ולפנות לכיוונים קשים בהרבה לגילוי ולמניעה, ושללא הטעות שביצע סדאם חוסיין בפלישתו לכווית, ייתכן שארה"ב לא הייתה מצליחה למנוע ממנו להגיע לסף גרעין. אחרים חושבים אחרת, ובכל מקרה לא זה המקום להרחיב בוויכוח זה.
- 7 ישראל פועלת מעל שמי סוריה כפועל יוצא של שני הגיונות – המניעה כאמור של בנייתן והגעתן של יכולות נשק רקטי או טילי מדויק לידי חזבאללה, אך בשנים האחרונות גם למניעת התבססות איראנית בסוריה ובייחוד בקרבה לישראל. כאן מנותח הנושא הראשון בלבד.
- 8 נושא השימוש במניעה מול אימים מדיניים או תודעתיים דורש בראייתנו התעמקות נוספת, שנכון לבצעה בהמשך בהתבסס על המודל ועל תובנות מסמך זה.
- 9 המונח באנגלית Deterrence by Denial מתורגם לעיתים לעברית 'הרתעה באמצעות שלילה' ולעיתים 'הרתעה באמצעות מניעה', ולשניהם אותה כוונה. השימוש בתרגום במילה מניעה מראה עד כמה המניעה עצמה וההרתעה באמצעות מניעה קשורות זו לזו. אנו בחרנו במאמר זה להשתמש בתרגום 'הרתעה באמצעות שלילה' כדי לבדל אותה מהנושא העיקרי של המאמר, שהוא מניעה.
- 10 איננו מתעלמים מפעילות מניעה שישראל ביצעה גם קודם לכן, אך הן נעו סביב פעילות חשאית ולא היו חלק מתהליך אסטרטגי שלם שבמרכזו החלטת ממשלה עקרונית של מניעה, על שלל המחירים הכרוכים בכך.

ייעוד ומטרה, קול קורא

אפשרויות הפרסום

עדכן אסטרטגי מציע חמישה סוגי פרסומים:

“**הבמה המחקרית**” (The Research Forum) – מאמרים אקדמיים בהיקף של עד 8,000 מילים בעברית או 10,000 מילים באנגלית (כולל הערות ומקורות בסגנון APA7), בעלי אופי מחקרי ותיאורטי, במנעד רחב של נושאים הקשורים לביטחון לאומי. המאמרים עוברים שיפוט עיוור כפול (Double blind peer review). למאמרים יש להוסיף תקציר בהיקף של 100–120 מילים ורשימת מילות מפתח בהיקף של עד עשר מילים וביקצור של הכותב/ת.

“**במת מדיניות**” (Policy Analysis) – מאמרים שעיקרם ניתוח מדיניות בהקשרים של ביטחון לאומי, בני 1,500 עד 3,000 מילה בעברית ועד 4,000 מילים באנגלית, ללא הערות שוליים ועם הפניה למקורות באמצעות קישורית (Hyperlink), ללא רשימת מקורות בסופו. כן ניתן יהיה לצרף רשימת מקורות מומלצים לקריאה בסוף המאמר. המאמרים יכללו תקציר בהיקף של 100–120 מילים ורשימת מילות מפתח בהיקף של עד עשר מילים.

“**ביקורות ספרים**” (Book Reviews) – במדור זה יכללו סקירות ספרים בתחומי העניין של ביטחון לאומי במנעד הרחב של התחום בהיקף של 800–1,500 מילים ועד 2,000 מילים באנגלית כולל מקורות (בסגנון APA7).

“**במת שיח**” (The Professional Forum) – שיח נושאי רב־משתתפים או ראיון עומק בהיקף של 2,000–3,000 מילים ועד 3,500 מילים באנגלית כולל מקורות (בסגנון APA7).

“**סקירת ספרות**” (Academic Survey) – סקירת ספרות מקצועית עדכנית בתחום ספציפי הקשור לביטחון לאומי בהיקף של 1,800–3,000 מילים בעברית ועד 4,000 מילים באנגלית, כולל מקורות ורשימת מקורות נוספים מומלצים לקריאה (סגנון APA7).

פרופ' קובי מיכאל, עורך **עדכן אסטרטגי**

עדכן אסטרטגי, כתב עת רב־תחומי לביטחון לאומי, סייבר ומודיעין, הוא כתב עת שפיט דו־לשוני (עברית ואנגלית) בהוצאת המכון למחקרי ביטחון לאומי – אוניברסיטת תל אביב. כתב העת מוכר על ידי הוֹת"ת ומופיע ברשימת כתבי העת למודל התקצוב. הוא משמש במה למחקר רב־תחומי, מקורי ועדכני בקשת רחבה של סוגיות הקשורות לביטחון לאומי, סייבר ומודיעין כתחום ידע. בכתב העת, שנוסד בשנת 1998 ורואה אור מדי רבעון, מתפרסמים מאמרים בנושאים הקשורים לישראל, המזרח התיכון, המערכת הבינלאומית ובמגמות גלובליות, שיש בהם כדי להעשיר ולאתגר את תשתית הידע בתחום הביטחון הלאומי. מטרת עדכן אסטרטגי היא תרומה לקיום דיון פורה ומעמיק בשאלות יסוד בחקר הביטחון הלאומי, תוך גישה המבכרת שילוב של הממד התיאורטי עם כתיבה מוכוונת מדיניות.

העת הנוכחית מזמנת שינויים תכופים במוסכמות יסוד הקשורות לביטחון לאומי ולאופן שבו הוא נתפש. חקר התחום מתפתח ומנסה להסתגל לפרדיגמות חדשות ולתמורות ברבדים הכרוכים זה בזה – טכנולוגיים (ובכללם מורכבויות עולם הסייבר), תרבותיים, צבאיים, מודיעיניים, חברתיים כלכליים ועוד. אתגר הבנת המציאות מתחדד עם הופעתן של אמיתות המתחרות זו בזו, ודווקא בשל כך חיוני קיומו של מחקר מבוסס עובדות ונתונים, שמתווך לכדי אמירות מעודכנות ומחדשות.

המערכת מעודדת חוקרות וחוקרים להציע מאמרים שטרם ראו אור באכסנייה אחרת, ושיש בהם כדי להציע תזה מקורית ומחדשת על ביטחון לאומי בראי דיסציפלינרי רחב: יחסים בינלאומיים, מדע המדינה, היסטוריה, כלכלה, משפט, תקשורת, גיאוגרפיה ולימודי סביבה, לימודי ישראל, מזרח תיכון ואסלאם, סוציולוגיה ואנתרופולוגיה, לימודי ביטחון ואסטרטגיה, טכנולוגיה, סייבר, יישוב סכסוכים ותחומים נוספים.

ברוח התקופה, עדכן אסטרטגי מעביר את כובד משקלו לנוכחות וזמינות ברשת. הגם שהגיליונות ימשיכו להתקבץ בחתך רבעוני, המאמרים שיאושרו לפרסום, לאחר תהליך שיפוט ועריכה, יפורסמו בגרסה מקוונת באתר כתב העת במתכונת *published first on-line*, ובשלב מאוחר יותר כחלק מהגיליון הרבעוני הרלוונטי.

